

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

**URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI FILOLOGIYA VA SAN'AT
FAKULTETI**

SATTAROVA YULDUZXON XO'SINBOY QIZI

**5140800-Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi ta'lim yo'nalishi bo'yicha
bakalavr darajasini olish uchun**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Mavzu: «O'quvchilarni to'garak mashg'ulotlarida kuz mavzusida rasm
chizishga o'rgatish»**

Ilmiy rahbar:

Tag'anov R.

Urganch -2015

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

**URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI FILOLOGIYA VA SAN'AT
FAKULTETI**

SATTAROVA YULDUZXON XO'SINBOY QIZI

**5140700-Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi ta'lim yo'nalishi bo'yicha
bakalavr darajasini olish uchun**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Mavzu: «O'quvchilarni to'garak mashg'ulotlarida kuz mavzusida rasm
chizishga o'rgatish»**

Ilmiy rahbar:

Tag'anov R.

Urganch -2015

MUNDARIJA

Kirish	3
1 BOB. MANZARA JANRINING RIVOJLANISH TARIXI	10
1.1. Rangtasvirning manzara janri haqida.....	10
1.2 . Rassomlar ijodida manzara janrining tutgan o`rni.....	12
2 BOB. MANZARA ISHLASHDAGI BA`ZI BIR O`ZIGA XOSLIKLA	17
1.1. Manzara kompozitsiyasi tuzish.....	17
2.2. Manzarani rangli tasvirlashda obraz, kolorit, fazo va kompozitsiyon ifodalilikning ahamiyati.....	23
2.3. Manzarani rangda tasvirlash jarayonining asosiy qonun-qoidalari.....	26
2.4. Mavzu ustida izlanishlar va ish jarayoni.....	32
 III. BOB. UMUMTA`LIM MAKTABLARIDA TO`GARAK	
FAOLIYATINING AMALGA OSHIRILISHI	37
III.1.Umumta`lim maktablarida to`garak ishlarining vazifalari.	37
III.2. Tasviriy san`at bo`yicha darsdan tashqari ishlar mazmuni.	40
III.3. Kichik, o`rta va katta guruhlarda to`garak ishlarini olib boorish.	44
Xulosa	49
Adabiyotlar ro`yxati.....	50
Ilovalar.....	52

Kirish

Tabiat barcha go`zallik va ulug`vorlikning asosi hisoblanadi. Tabiat o`zi bu nima? Tabiatni nima ekanligini tushunmay turib uning estetik mohiyatini bilib bo`lmaydi?

Tabiat tug`ilish, abadiy mavjudlikni va yaratuvchilikni bildiradi. Tabiat, eng avvalo, barcha narsalarning onasi hisoblanadi. Tabiatning subyekti, uning tarkibiy qismi va yaratilish mahsuli inson hisoblanadi. Inson tabiatning bir bo`lagi sifatida uning go`zalligini doimo kuylab kelgan. Tabiat va olamning yaralishi va go`zalligini turli-tuman afsonalarda kuylashgan.

Qadimgi afsonalarda dunyoning go`zalligi kuylangan va kartinalari yaratilgan. Afsonalarda yil fasllari, suv kuchi, yer va quyosh, gullash va hosildorlik xudolari tasvirlangan. Tabiat bor go`zalligi bilan ko`rsatilgan.

VI asrdan boshlab antik davr faylasuflari tomonidan tabiat go`zalligining yaxlit nazariyasi yaratiladi. Aristotel birinchi bo`lib nafosat bilimlarini sistemalashtirib, go`zallik tushunchasiga asos soldi. Shu davrlardan buyon go`zallik inson tomonidan tasvirlab kelinadi. Ba`zida musiqa, raqs va asosan, tasviriy va amaliy san`atda o`z aksini topgan. Demak inson hayoti san`at bilan juda qadim zamonlardayoq bog`lanib kelgan. San`at uning mehnat jarayonining ajralmas qismi edi. Inson o`z badiiy asarlarida hayotda muhim, zarur deb bilgan narsalarnigina aks ettirgan.

San`atning barcha tur va shakllari orasida manzara rangtasviri tabiatni go`zalligini juda to`laqonli ochib bera olgan. Rangtasvirning bu janrida bir paytning o`zida rasm, obraz, perspektiva, havo, yorug`lik va rang jamlanadi. Rangtasvirchilarning o`z oldiga qo`ygan vazifasi shundan iborat ediki, o`z asarlarida tabiatni estetik mohiyatini to`g`ri aks ettirishlari lozim edi.

Tasviriy san`atning eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u hayotni aks ettiradi, dunyoni bilishda insonga yordam beradi, uni nafosat go`zalligi ruhida tarbiyalaydi.

Antik dunyo faylasuflari Platon va Aristotel tarbiyada san`at muhim rol o`ynashini tan olganlar. Aristotel yoshlarni san`atdan zavqlanishga ongli ravishda

o'rgatish zarur, eng yaxshi jamiyatda har bir kishi san'at bilan shug'ullanishi lozim deb ta'kidlagan.

Ma'naviyatni mahkam ushlab turuvchi vositalardan biri bu tasviriy san'atdir. Tasviriy san'at insonni estetik ruhda tarbiyalashda, ayniqsa, badiiy jihatdan barkamol qilib tarbiyalashda katta ahamiyatga ega.

Shu nuqtai nazardan olib qaraganda ushbu Bitiruv-malakaviyishimning mavzusi juda dolzarb deb hisoblayman.

Men boshlagan ushbu Bitiruv-malakaviyishimning mavzusi "Kuz manzarasi" deb nomlanadi.

M a v z u n i n g d o l z a r b l i g i.

Bitiruv-malakaviyishimning dolzarbligi shundan iboratki, bu mavzu vatanimiz go'zalligini tasvirlash orqali yoshlarga istiqloq davrida shakllangan mavjud an'analarni va vatanparvarlik ruhini ularning qalbiga singdirish orqali ijodkor yoshlarni tarbiyalash zarurligidir.

-Tasviriy san'atning manzara janrining nazariy va amaliy asoslarini o'rganish jarayonini o'quvchilarda estetik did, estetik ong, badiiy tasavvur va tafakkurni tarkib toptirish, hamda rivojlantirishga yo'naltirish orqali ma'naviy barkamol avlod tarbiyasiga zamin yaratish

-Tasviriy san'at vositasida o'quvchilarning atrof-muhitdagi, san'atdagi go'zalliklarni ko'ra bilishga va ularga estetik munosabat bildirishga, san'atning ijtimoiy mohiyatini va ahamiyatini teran anglagan holda me'moriy yodgorliklarni, tasviriy, amaliy va dizayn san'ati asarlarini milliy iftihor, qadriyat sifatida e'tirof etish va muhofaza qilishga o'rgatish.

-O'quvchilarni tasviriy, amaliy va dizayn san'ati, me'morchilikning o'ziga xos "tili", ifodaviy obrazli vositalari bilan tanishtira borib, ulardagi tasviriy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, san'at bilan muntazam shug'ullanish ehtiyojini tarkib toptirish.

-Bolalarni san'at bilan muloqot jarayonida olgan taassurotlarini tasviriy va amaliy san'at, dizayn san'atining rangtasvir, qalamtasvir, haykaltaroshlik, amaliy-badiiy loyihalashtirish va boshqalar) turlarida ularga xos tasviriy-ifodaviy

vositalar, qonuniyatlar asosida o'zlarining ijodiy faoliyatlarida qo'llay bilishga o'rgatish,

-Ijodiy-tasviriy faoliyatga moyilligi bor o'quvchilarning badiiy iste'dodlarini takomillashtirish, ularni badiiy kasb va hunarlarga yo'llash.

O'quvchilarda tasviriy san'atning o'ziga xos tomonlari haqidagi tasavvurlarni kengaytirish, tasviriy san'atning ifodaviy vositalari(hajm, fazo, chiziq, rang, kompozitsiya)ni tushunish va undan tasviriy-ijodiy faoliyatlarida foydalana bilish malakalarini rivojlantirish kabilarni qamrab oladi. Shuningdek, tasviriy san'at asarlari, ayniqsa, manzara san'ati orqali dunyoga falsafiy nuqtai-nazar bilan qarash, falsafiy mushohada yuritishni va shu orqali dunyoni o'rganishdir.

Ishning maqsad va vazifalari.

1. Rangtasvir sohasiga uning barcha tur va janrlariga oid bo'lgan barcha nazariy bilimlarga ega bo'lib, shu sohada ijod qilayotgan zamondosh rassomlarimizning ijodi bilan yaqindan tanishish.

2. O'quvchilarimga faqatgina Xorazm manzaralarinigina emas, balki O'zbekistonimizning boshqa viloyatlaridagi xalqlarning yashash tarzi va o'ziga xos bo'lgan go'zal manzaralari haqida qiziqarli qilib bayon qilib berish va bilimlarimni o'quvchilarimga yetkazish.

3. Tabiatdagi ro'y berayotgan hodisalarni ko'ra bilish va idrok etishga hamda ulardan olgan his- tuyg'u va tushunchalarni hayotga tadbqiq etish.

4. Tasviriy malakalarni shakllantirish.

5. Barcha olgan bilim va malakalarim asosida kompozitsiya tuzish va uni amalda bajarish.

Ishning yangiligi.

Ishning yangiligi shundaki, men o'z malakaviy ishimni hozirda ijod qilayotgan rassomlarimiz ijodini o'rganib yangi bir yo'nalishda yangicha o'ziga xos kuz manzarasini yaratishdir. Bunda kuz faslining betakror tabiati, musaffo havosini ranglar jilosini yangicha uslubda yaratishdir.

Ishning nazariy va amaliy ahamiyati.

Bu mavzuning nazariy va amaliy ahamiyati shunda ko'rinadiki, unda rangtasvirda tabiat manzarasini shakl konstruksiyasi nisbatlarini aniqlash, xarakter topish, rangda va tusda ifodalashni o'rganish va uning rang xarakteristikasi hamda atrof-muhit bilan yoritilish holatlarini haqqoniy aks ettirish jarayoni ko'rib chiqiladi.

Bitiruv-malakaviyishimni bajarish jarayonida bir qancha manba va adabiyotlardan foydalandim.

Inson borki, shu yerda san'at mavjuddir. Insonlar o'z qiziqishlarini shu san'at orqali har xil soha bo'yicha ko'rsatishlari mumkin. Men ham o'z qiziqishimni san'at orqali ko'rsatishga harakat qildim.

Men tanlagan ushbu mavzu o'zimning ijodiy faoliyatimga juda yaqin. Men shu mavzuni tanlash orqali faqatgina mavzuning sir-asrorlarini yoritib beribgina qolmay, balki o'zimga nisbatan bo'lgan ijobiy ta'sirni sezdim. Shu bahonada bilim darajamni boyitib oldim.

Shu o'rinda aytib o'tishim lozimki, rangtasvir san'atining fazilatlarini ham o'ziga xos bo'lib, ularni boshqa hech bir narsa bilan almashtirib bo'lmaydi. Rangtasvir asarlari ayni choqda ham badiiy ham tarixiy ahamiyatga ega bo'ladi. Chunki ma'lum bir sharoitda yaratilgan har bir tasviriy san'at asari tarixning bir bo'lagini aks ettiradi.

Mening o'qituvchilik faoliyatimda ham rangtasvir san'atining o'quvchilarga bo'lgan ijobiy ta'sirini yaqqol sezib turibman. Chunki rangtasvir asarlari o'quvchi yoshlarning ma'naviy olamini boyitadi, badiiy didini shakllantiradi, ruhiyatini tarbiyalaydi. U yoshlarni badiiy, axloqiy, umuminsoniy ruhda tarbiyalab, ularning milliy dunyoqarashini shakllantirishda hamda madaniy darajasini yuksaltirishda eng zarur manbalardan biri hisoblanadi.

Prezidentimiz Islom Karimovning «Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch» nomli asarida ham bu masalaga alohida e'tibor qaratilgan.

«Yana bir dolzarb vazifa-o'sib kelayotgan avlodga, uning ma'naviy tarbiyasiga nihoyatda katta javobgarlik hissi bilan yondashish masalasi. Nega deganda, yoshlar

xalq ma'naviyatining munosib egalaridir. Shuning uchun har bir o'gil-qizimiz dastlabki qadamlaridan boshlab madaniy boyliklarimizdan bahramand bo'lishi kerak.»¹

Ushbu Bitiruv-malakaviyishimning eng asosiy maqsadi esa hozirgi davrda muhim hisoblanagan komil insonni tarbiyalash muammosini o'z soham bo'yicha o'rganib, unga ijodiy yondashish va ushbu fikrlarimga mos tarzda san'at asari yaratishdir.

Bitiruv-malakaviy ishining rejasi kirish, asosiy qism va xulosa qismidan iborat. Asosiy qism o'z ichiga beshta bo'limni olgan. Xulosa qismi, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va eskizlardan iborat.

Bitiruv-malakaviyishimni bajarish jarayonida bir qancha manba va adabiyotlardan foydalandim.

Bitiruv-malakaviyishimning nazariy qismini yoritishda Prezidentimiz Islom Karimovning «Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch» nomli asaridan foydalandim. Bu kitobda ma'naviyatning ma'no-mazmuni, uning inson va jamiyat hayotidagi o'rnini va ahamiyati, bu serqirra tushunchaning nazariy va amaliy tomonlari har tomonlama keng qamrovli fikr va xulosalar orqali tahlil etiladi. Ayni paytda istiqlol yillarida yurtimizda milliy ma'naviyatimizni tiklash, uni zamon talablari asosida rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ulkan ishlar, bu borada oldimizda turgan maqsad va vazifalar haqida atroflicha fikr yuritiladi. Shuningdek, umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturidan foydalandim. Bu standart va o'quv dasturidan tasviriy san'at ta'limining maqsadi, mazmuni va asosiy vazifalarini mukammal o'rganib chiqdim. Bu ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining 6-maxsus sonda berilgan axborotnomasidan olindi.² 1998- yil Toshkentda nashr qilingan «Barkamol avlod orzusi» nomli kitobda «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ni amalga oshirish borasidagi publitsistik mulohazalar berilgan. Shu bilan birga O'zbekiston Respublikasi

¹ Islom Karimov .Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch.-Toshkent.:2008 80-bet

².Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi.-T., 1999.6-maxsus son.

Prezidenti Islom Karimovning ta'lim- tarbiya tizimini tubdan isloh qilish borasidagi fikr-mulohazalari berilgan.³

Rahim Xasanovning “Maktabda tasviriy san`atni o`qitish metodikasi” nomli o`quv qo`llanmasida maktab o`qituvchilari uchun tasviriy san`at o`qitish metodikasiga oid nazariy ma`lumotlar va metodik ko`rsatmalar berilgan. Shu muallifning “Tasviriy san`atdan Davlat ta`lim standartlarini amaliyotga joriy etish” kitobida tasviriy san`atdan Davlat ta`lim standartidan ish jarayonida qanday foydalanish yo`llari ko`rsatib berilgan. Bu kitob tasviriy san`at o`qituvchilari uchun zarur manbalardan biri hisoblanadi. “O`zbekiston san`ati” kitobidan men O`zbekistonning mustaqillik yillaridagi, ya`ni 1991-2001 yillardagi san`ati to`grisida juda ko`p ma`lumotlar oldim. Bu kitobda faqat tasviriy san`atgina emas, balki san`atning boshqa sohalariga oid ham ko`pgina ma`lumotlar berilgan.

Uilyam Xogartning «Analiz krasoti » nomli traktati men uchun tasviriy san`atning nazariy asoslarini mukammal o`rganishda asosiy manbalardan biri bo`ldi. Bu kitobda tasviriy san`atdagi kompozitsiya, yorug`lik, soya va bo`yoqlar, kattaliklar, ritm, harakat haqida to`liq ma`lumotlar berilgan.⁴

Koshel .P ning “Ensiklopedicheskiy slovar xudojnika” nomli kitobida tasviriy san`at nazariyasiga oid zarur ma`lumotlar juda qiziqarli tarzda bayon etilgan.⁵Beschastnov N.Pning “Jivopis” nomli kitobida rangtasvirning nazariy asoslari, uning texnikasi va texnologiyasiga oid barcha zarur ma`lumotlar to`plangan. Bu kitobda akvarel texnikasi ham keng yoritilgan va zarur illustratsiyalar bilan boyitilgan.⁶

Egamov. H. “Bo`yoqlar bilan ishlash”. Mazkur qo`llanmada tasviriy san`atda rangshunoslik, ranglarning turlari, ularning qo`llanilish sohalari kabi materiallar keng yoritilgan.

³ Barkamol avlod orzusi. Toshkent., 1998.

⁴ Uilyam Xogart «Analiz krasot ».iskusstvo., 1987.

⁵ P. Koshel Ensiklopedicheskiy slovar xudojnika. Moskva 2000.

⁶ N.P. Beschastnov I.dr “Jivopis” Moskva, “Vlados”-2001.

Ushbu metodik qo'llanma maktab tasviriyl san'at to'garaklari va xalq san'atining ajoyib turlaridan biri bo'lgan naqqoshlik san'atiga qiziquvchilar uchun ham mo'ljallangan.

E.V.Shoroxovning "Osnovi kompozitsii" nomli qo'llanmasida tasviriyl san'at da kompozitsion faoliyat asoslariga keng va juda chuqur to'xtalib o'tilgan. Men bu qo'llanma orqali kompozitsiyaning qonun-qoidalari, vositalari va usullarini chuqur o'rganib oldim. Bu qo'llanma badiiy o'quv yurtlari talabalari bilan birga, boshqa san'at ixlosmandlari uchun ham juda qiziqarli bo'lishi mumkin.⁷ M. Nabiyeuving "Rangshunoslik va rangtasvir texnologiyasi" nomli o'quv qo'llanmasida rangshunoslik, rangning insonga ruhiyl ta'siri va rangtasvir texnologiyasi haqidagi bir qancha qimmatli ma'lumotlarga ega bo'ldim. Bu qo'llanmada rangtasvir materiallari, asbob- uskunalari va zarur anjomlari haqida ham to'liq ma'lumotga ega bo'lish mumkin. G. Abdurahmonovning «Rangtasvir va kompozitsiyadan metodik tavsiyalar» nomli qo'llanmasida esa rangtasvir ishlash texnikasi va texnologiyasini chuqur o'rganib chiqish mumkin. Bu qo'llanma orqali men o'z Bitiruv-malakaviyishimni nazariyl qismini yoritishda va amaliyl ish jarayonini bajarishda keng foydalandim.

N.N Rostovsevning "Risunok. Jivopis. Kompozitsiya" nomli kitobida tasviriyl san'at namoyondalarining rangtasvir, qalamtasvir va kompozitsiya haqidagi fikr-mulohazalari yoritilgan. Bu kitobda tasviriyl san'atning nozik, har bir musavvirga xos bo'lgan sirlari qiziqarli bayon etilgan.⁸

Shu bilan birga men tasviriyl san'at sohasiga oid ma'lumotlarni internet sahifalaridan ham oldim.

1. W.W.W.jivopis.ru.

2. W.W.W.artmuzeum.ru.

⁷ Egamov X. Bo'yoqlar bilan ishlash. T. «O'qituvchi» 1990.

⁸ Rostovsev N.N. "Risunok. Jivopis. Kompozitsiya. Moskva 1989

I. BOB . MANZARA JANRINING RIVOJLANISH TARIXI

1.1. Rangtasvirning manzara janri haqida.

Manzara-tasviriy san'atning janrlaridan biri bo'lib, uning predmeti tabiat va landshaft hisoblanadi. Bu janrda yaratilgan asarlarga ham manzara deyiladi. Manzara dastgohli rangtasvir va grafikaning an'anaviy janri hisoblanadi. Manzara motivining xarakteridan kelib chiqqan holda manzarani qishloq, shahar (shuningdek, me'moriy manzara) sanoat manzarasiga bo'lish mumkin. Shuningdek, dengiz tasviri-marina janrini ham manzaraga kiritamiz.

Manzarachi musavvirlar o'z asarlarida ifodalangan obrazlar orqali tabiatni sevishtirishga, e'zozlashga va bu go'zalliklardan zavqlanishga chorlaydilar.

Manzara janri faqatgina tabiat go'zalligini namoyish qilibgina qolmasdan, turli g'oya va fikrlarni ham ilgari suradi. Ijodkor musavvir doimo tabiatni sinchkovlik bilan o'rganmagan va tafakkurini o'stirib bormagan lozim.

Manzara ustida ish boshlar ekansiz, tasvirga olmoqchi bo'lgan tabiatning o'sha qismi holatini yaqqol his qilmagan zarur. Manzara tushayotgan yorug'likning to'g'ri aks ettirilishi, uni bir qadar jonlantirib, ta'sirchanligini oshiradi. Manzarada fazoni idrok qilishning bu xususiyatlari bois, u planlar deb yuritiluvchi bo'laklarga ajratiladi. Odatda, manzaraning uch plani belgilanadi, biroq u kompozitsiyaning tuzilishiga qarab, bundan ko'proq yoki kamroq ham bo'lishi mumkin.

Ranglar birinchi planda eng to'q, ikkinchi planda ochroq rangga kirib, oqish tus oladi va uchinchi planda uzoqliklar havo rangga aylanib boradi. Manzara janrida asar yaratishda havo perspektivasiga amal qila olishni bilish ham muhimdir. Chunki bu ham manzara kompozitsiyasining asosiy vositalaridan biridir.

Tabiat o'zining boy va poyonsiz ranggi bilan bizni lol qoldiradi. Bu rang-barangliklar manzaraga xos xususiyatlarga ega bo'lgan rangga umumlashadi va koloritni belgilab beradi. Kolorit manzarada boshqa janr asarlariga nisbatan muhimroq ahamiyat kasb etib, kompozitsiyaning asosiy g'oyasini yoritib beruvchi vositalardan biridir. Bizga ma'lumki, manzara janrida asar yaratishdan oldin,

avvalo bir qancha etud ishlari bajariladi. Etud ishlashda katta ahamiyatga ega bo'lgan suvbo'yoq surtmalaridan keng foydalanish mumkin.

Rang qatlamlarining tabiiy notekisligi, bo'yoqning tasvir shakliga mos ravishda oqib yoyilishi, suvbo'yoq go'zalligini yanada ko'proq namoyon qiladi. Quriy boshlagan rang qatlami bo'ylab, "quruq" mo'yqalam usulida chiziqlar yuritib, shakl ma'nadorligini yanada oshirish mumkin. Etudda fazoni bir bo'yoq ranggini ikkinchi rangga qo'yib yuborish yo'li bilan tasvirlash mumkin. Bunda ranglarning bir-biri bilan nozik birikuvlari uzluksiz tekis kirishuvlarni keltirib chiqaradi.

To'q rang bilan yengil surkama jilolar yordamida etudning rang yechimi keltirib chiqariladi. Ranglardan to'g'ri foydalana olish ham tasviriy san'atda manzara ishlashda qo'llaniladigan asosiy vositalardan biridir. Agar etud ma'nosi muhim mavzuga mo'ljallangan bo'lsa, tasvirni "quruq" yordamida aniqlashtirish, biror joyini kontrastlashtirish, nimanidir kuchaytirish va nimadandir voz kechish mumkin.

Tabiat obrazi ta'sirchanligini oshirish, uning aniq holatini ifoda etish maqsadida ishni kontrastli yoki mayin, iliq yoki sovuq, ochroq yoki to'qroq, yaqqol yoki umumlashgan tarzda bajarish mumkin. Jonli tabiatni his qilish, uning g'oyat ko'rkamligini ilg'ay olish, shuningdek, qiziquvchanlik har bir etud yechimiga mezon bo'ladi.

Ranglar birinchi planda eng to'q, ikkinchi planda ochroq rangga kirib, oqish tus oladi va uchinchi planda uzoqliklar havo rangga aylana boradi. Manzara janrida asar yaratishda havo perspektivasiga amal qila olishni bilish ham muhimdir. Chunki bu ham manzara kompozitsiyasining asosiy vositalaridan biridir.

Aslini olganda rangtasvir o'zida ichki kayfiyat, rangtasvir bilan shug'ullanish istagi esa, kartina haqidagi tiniq tasavvur va konsepsiyani aks ettiradi. Rangtasvir bu tasviriy va masofaviy shakllanuvchi ish hisoblanadi. Bu jarayon ko'p vaqttni talab etib, u rassomning birinchi nigoh tashlashidayoq boshlanadi.

Kartina tekisligining ikki o'lchamliligi rangtasvirda masofani tasvirlashning talablariga qarshi turadi. Aslida kartina tekisligida hamma narsa tekis. Rassom

qo'ygan yalpoq shakllar, bo'yoqlarni tomoshabin masofaviy o'zaro aloqadorlikda ko'radi. Haqiqatda esa kartinaning oldi ham, orqa plani ham yo'q, tasvirlanayotgan kartinaning real masofasi kartina tekisligida yotadi. Kartina faqat shakl va rang mavjud. Agar tasvirlar kartinada naturadagidek real tasvirlangan bo'lsa, demak eng ishonchli illuziya yaratilgan. Shu bilan birga shuni aytib o'tish lozimki, turli davrlarda yashab ijod etgan rassomlar kartinadagi tekislik va masofani turlicha talqin etishgan

Chunonchi, tabiat har qachon ijodiy izlanishlar, go'zallikni his qilib didni oshirish manbai bo'lib kelgan. O'rol Tansiqboyev yaratgan manzara asarlari, nafaqat O'zbekiston, balki jahon manzara san'ati durdonalari qatoridan o'rin olgan.

I.2. Rassomlar ijodida manzara janrining tutgan o'rni.

Inson tabiat manzarasini juda qadim zamonlardan tasvirlay boshlagan. Manzara elementlarini neolit davridan qadimgi Sharq mamlakatlari, ayniqsa, qadimgi Misr va qadimgi Gretsiya san'atida uchratish mumkin.

O'rta asrlarda maqbaralar, saroylar, boylarning uylari manzara motivlari bilan bezatilgan. Manzaralar ko'pincha ikona va miniatyuralarda masofani shartli ko'rsatish uchun xizmat qilgan.

Mustaqil janr sifatida manzara XVII asrda shakllangan. Uni golland rangtasvirchilari yaratishgan. XVI asrdayoq rassomlar naturani o'rgana boshlashgan. (Niderlandiyalik P.Breygel). XVII-XVIII asrlarda manzara janri gullab-yashnadi. (Flandriyalik P.Rubens, Gollandiyadan Rembrandt va I.Reysdal, Fransiya N.Pusin va K.Lorin). Havo perspektivasi yaratildi. XIX asrga kelib manzara janri ustalarining ijodini (Fransiya K.Koro, Rossiya A.A. Ivanov, A.Savrasov, F.Vasilev, I.Shishkin, I.Levitan, V.Serov), impressionistlar (Fransiya E.Mane, K.Mone, O.Renuar, Rossiya K.Korovin, I.Grabar) davom ettirdilar va yorug'lik, havo muhitini o'zgaruvchanligi, tabiatning turli holatlarini va bo'yoq jilvalarining boyligini bo'yoqlar yordamida berish mumkinligini kashf qildilar.

Buyuk rassom Rembrandt o'zining rangtasvir asarlarida yorug'likni juda muvaffaqiyatli qo'llagan. Uning kartinalari hamma vaqt ichki yorug'lik bilan yoritilgan. Unda tasvirlangan oddiy odamlar xuddi kartinadan nur taralayotganga o'xshab ko'rinadi. Rassomning buyukligi uning insoniyligidadir. U o'zining mo'yqalami bilan yorug'lik olib keladi. Rembrandt asarlaridagi yorug'lik inson qalbini ko'rishga yordam beradi.

XIX asr oxiri - XX asrda yirik rassomlar (Fransiyadan P.Sezann, P.Gogen, Van Gog, A.Matiss, Rossiyadan A.Kuindji, N.Rerix, N. Krimov, Armanistondan M. Saren) manzara rangtasvirining emotsional, assotsiativ sifatlarini kengaytirdilar. Shuningdek, manzara an'alarini A.Rilov, K.Yuon, A.Ostroumova- Lebedeva, A.Kuprin, P.Konchalovskiy va boshqalar davom ettirdilar.

Mustaqil janr sifatida manzara janri Xitoyda VI asrlardayoq kelib chiqqan. Xitoy rassomlarining manzara asarlari tush bilan ipak matoga chizilgan. U juda chuqur falsafiy mazmunga ega bo'lib, xuddi cheksiz masofa, abadiy yangilanib turuvchi tabiatni ko'rsatayotgandek tuyuladi. Rasmlarda tog' panoramasi, suvli ko'l va daryolar, tuman tasvirlangan.

Manzaralarda odamlar qomatlari va yuksak ma'naviy sifatlarini ko'klarga ko'taruvchi simbolik motivlar (tog' sosnasi, bambuk, yovvoyi olxo'ri) tasvirlangan. Xitoy rangtasviri asosida yapon manzarasi chuqur grafik tasvirlarga ega. (K. Xokusay).

Manzara janri faqatgina tabiatning turli fasllardagi turli-tumanligi va go'zalligi, uning quyosh va oy yorug'ligidagi ko'rinishini tasvirlabgina qolmay, balki hissiyot va kayfiyatni tasvirlaydi. K.Koro, Van Gog, P.Sezann manzaralarida real tabiat tasvirlangani bilan, ularda, eng asosiysi, rassomning shaxsiy hissiyotlari berilgan bo'ladi. Rassom faqatgina naturani ko'chirmaydi, balki o'zining ichki holatini rangtasvirda beradi, shuning uchun har bir rassomning o'z sevgan rang munosabatlari, yo'nalishi mavjuddir.

Masalan, I.Levitanning manzaralarini ko'pincha "Kayfiyat manzarasi" deb atashadi. Uning kartinalarida quvonch, tinchlik, g'am-qayg'u holati va o'zgaruvchan kayfiyat o'z aksini topgan. Shuning uchun ham rassom

predmetlarning hajmli shaklini rang dog'lari orqali va detallarni to'liq ishlamasdan, umumlashgan holatda beradi. M.Levitan tomonidan 1895-yilda yaratilgan "Mart" va "Oltin kuz" asarlari xuddi shunday ishlangan va bu asarlar rus lirik manzarasi rivojlanishida eng yuqori nuqta hisoblanadi.

Rus rassomi M.Shishkin o'z asarlarida rus tabiatining umumlashgan epik obrazini yaratdi va rus manzarasi chuqur mazmunli va demokratik san'at darajasiga ko'tarildi. ("Jo'xorizor"1878-y,). Shishkin polotnolarining kuchi manzarani fotografik aniqlikda olinishida emas, balki asarlarining chuqur mazmunga ega ekanligidadir.

Manzara janrida tabiat ko'rinishi, fasl, vaqt va rassomning maqsadi ifoda qilinadi. Undan tashqari, manzarada chiziladigan narsalar orasidagi masofa, narsalar orasidagi o'lchov nisbatlari va ranglarning bir-biriga bo'lgan munosabatlari tasvirlanadi.

Levitanning "Oltin kuz" asarini tahlil qilib ko'raylik. Rassom kuz ko'rinishini juda mohirona ifodalagan. Suvda osmondagi bulutlar aks etmoqda. Chap tomondagi tik sohilda oltindek to'q qizil rangli oq qayinlar soyalarini yerga yoyib, qaddini rostlab mag'rur turibdi. Taglarida oltin barglar to'shalgan. Uzoqda ufqqa tomon cho'zilib ketgan bug'doyzor, o'tloqlar, daraxtlar, quyoshli kun, lekin salqin havo sezilib turadi.

Rassom O'.Tansiqboyevning "Jonajon o'lka" nomli asarida vatanimizning ajoyib xushmanzara tabiati tasvirlanadi. Ko'z o'ngimizda uzoqlarga cho'zilib ketgan qorli tog'lar etagida gul terayotgan bolalar, hayot qaynagan qishloq va kishilar mehnati namoyon bo'ladi. Ko'm-ko'k osmonda porlagan sahiy quyosh jozibali manzarani o'zining hayotbaxsh nurlari bilan yoritib turibdi.

"Rangtasvir — tasvirlanayotgan kartinadagi barcha bo'laklar orasidagi munosabatlarni, ularning yorug'lik kuchini va har bir bo'laklarni o'zaro taqqoslash natijasida, bo'yoqlar va nozik farqlar kuchini uzoq vaqt kuzatish orqali borliqni to'laqonli ifodalash mumkin" — deb aytgan edi K.F. Yuon.

Manzara etudlarida, masalan, osmon va suvni tasvirlashda, asosan, ranglarning och to'qligi va to'yinganligi orqali munosabatlarni ko'rsatishga erishiladi. Turli

tuman boshqa faoliyatlarda (portret, natyurmortda) tus va ranglar kuchining aniq munosabati haqqoniy tus munosabatlar qurilishini aniqlaydi.

Ranglarning tabiatda qanday hosil bo'lishi va tarqalish muammosi qadimdan olim va rassomlarning diqqatini tortgan.

Mashhur olimlar I.Nyuton, M.Lomonosov, Gelmgoltslar ranglar-ning mohiyatini ilmiy asosda tekshirganlar. M.V. Lomonosov fanda birinchi bo'lib asosiy ranglarni kashf etgan. Isaak Nyuton qator tajribalar o'tkazib, oq yorug'likni ko'p rangli ekanligini isbotlagan. Ekranda spektr ranglarini hosil qilgan. Buning uchun Nyuton Quyosh nurini qora pardaning kichik tirqishidan o'tkazib uning yo'lga uch qirrali prizma qo'ygan, natijada ekranda har xil ranglardan iborat keng yorug'lik yig'indisi hosil bo'lgan. Ekranda spektr ranglari paydo bo'lib, ular quyidagicha joylashgan: qizil, sariq, zarg'aldoq, yashil, zangori, havo rang va binafsha ranglar.

Nyuton ranglarni fizika fani nuqtai nazaridan o'rgangan bo'lsa, nemis shoiri va san'atshunosi I.V. Gyoteni ranglarning kishi organizmiga ko'rsatadigan ta'siri ko'proq qiziqtirgan. U "Ranglar haqidagi ta'limot" nomli asarida ranglarni iliq va sovuq tushlarga ajratgan. Iliq (sarg'ish, qizil) ranglar kishida kayfichog'lik tuyg'usini, sovuq (havorang, yashil) ranglar esa ma'yuslik tuyg'usini uyg'otishi haqida yozgan.

XIX asrda nemis tabiatshunos olimi G.L. Gelmgolts rangshunoslik nazariyasida muhim yangilik yaratdi. Ko'p yillik tajribalar asosida xromatik ranglarning uchta asosiy alomati — rang tusi, rangning och-to'qligi va to'yinganligi asosida turkumlash zarurligini ko'rsatdi.

Ilmiy izlanishlar va amaliyot jarayonida qator qonun-qoida ishlab chiqilgan bo'lib, talaba o'zining o'quv jarayonida va ijodiy ishida ularga amal qilishi shart.

Tabiatdagi ranglar o'z xususiyatiga ko'ra ikki turga: axromatik (rangsiz) va xromatik (rangli) xillarga bo'linadi.

Axromatik ranglarga oq, kulrang va qora ranglar kiradi. Boshqa ranglar esa xromatik ranglarni tashkil qiladi. Ular o'zaro aralashtirilganda esa yana bir qancha tushdagi ranglarni hosil qiladi. Biror xromatik rangga ochroq kulrang qo'shsak

uning jozibaliligi pasayib, nursizlanadi. Bu hol rangning kam to'yinganligidan, ya'ni uning tarkibida bo'yoqning kamayganligidan darak beradi. Demak, rangning to'yinganligi yoki to'yinmaganligi deganda kul rangga nisbatan rangdorlik darajasi, tozaligini tushunish kerak.

Rang doirasi ikki teng bo'lakka bo'linsa, birinchi yarmida qizil, zarg'aldoq, sarg'ish, sariq ranglar, ikkinchi yarmida esa havo rang, zangori, ko'k, binafsha ranglar joylashadi. Doiraning birinchi yarmidagilar iliq ranglar, ikkinchi yarmidagi esa sovuq ranglardir. Bunday nomlanishga sabab qizil, sariq, zarg'aldoq ranglar olovni, qizigan temirni, cho'g'ni eslatsa, havo rang, zangori, yashillar esa muzni, suvning rangini eslatadi.

Ikkita spektr rangi ustma-ust tushirilsa, ranglar bir-biriga qo'shilib murakkab rang hosil bo'ladi. Qizil rang havo rang va binafsha ranglar bilan qo'shilganda chiroyli tuldagi pushti, to'q qizil, sapsar ranglarni hosil qiladi. Qo'shilganda oq rang beradigan spektrli ranglar qo'shimcha yoki to'ldiruvchi ranglar deyiladi. Chunki ular oq rang hosil bo'lgunga qadar bir-birini to'ldiradi. Bunday ranglarga sariq, havo rang, qizil, zangori, yashil va binafsha ranglar kiradi.

II BOB. MANZARA ISHLASHDAGI BA`ZI BIR O`ZIGA XOSLIKLAR

2.1. Manzara kompozitsiyasi tuzish

Tasviriy san'atda manzara kompozitsiya asarlarining fikriy-g'oyaviy mazmunini juda aniq va ishonarli qilib berish zarurligi bilan bog'liqdir. Kompozitsiyaning asosiy maqsadi - badiiy obraz yaratishdan iboratdir. Turli davrlar va turli - tuman yo'nalishlarda yaratilgan kartinalar o'zining aniq kompozitsion tuzilishiga ko'ra juda yaxshi taassurot qoldiradi.

Shunday qilib, manzara kompozitsiyaning tugallangan yaxlitligini aniqlab beruvchi quyidagi sharoitlarni ajratib ko'rsatish mumkin: asarning biror-bir qismi uning yaxlitligiga zarar yetkazmasdan o'rin almashtirishi mumkin emas; biror-bir yangi element yaxlitlikka zarar yetkazmasdan qo'shilishi mumkin emas.

Shuning uchun ham namuna sifatida turli yo'nalishlarda yaratilgan asar olinganligi bejiz emas. Tugallangan asarga o'zgarish kiritish zarurati tug'ilmasa, demak asar kompozitsiyasi juda to'g'ri qurilgan hisoblanadi.

Kompozitsiya turli qismlarni biron-bir fikriy-g'oyaviy mazmunga moslab tuzish, biriktirish va joylashtirishdir. Tasviriy san'atdagi kompozitsiya - bu badiiy asarni uning mazmuni, xarakteri va maqsadiga asosan tuzishdan iboratdir.

"Kompozitsiya" so'zi tasviriy san'atda termin sifatida Uyg'onish davridan boshlab ishlatilib kelinadi.

Asarni tushunish va uni qabul qilish uning kompozitsiyasiga bog'liq bo'ladi. Badiiy faoliyatda asar yaratish jarayonini kompozitsiya tuzish deb atash mumkin.

Kompozitsiya xuddi daraxt tanasiga o'xshab tasviriy shaklning ildizi va shoxlarini organik bog'laydi, uning elementlarini bir-biriga bo'ysundirib beradi. Demak, tasvirlash bu qismlar orasida munosabat o'rnatish, ularni bir butun qilib bog'lash va umumlashtirishdir. Shu bilan birga kompozitsiya asarda qo'llanilgan rasm, rang va syujetni birlashtirib, ularning mazmun va mohiyatini ochib beradi. Shuningdek, kompozitsiya tasviriy savodxonlikning eng asosiy elementini belgilaydi.

Tasviriy san'atda mustaqil ijod aniq bilimlar asosida paydo bo'ladi. Asrlar davomida rassomlar juda ham ta'sirchan bo'lgan kompozitsiya sxemalarini izlashgan. Shu tajribalardan ma'lumki, tasvirdagi eng muhim syujetning elementlari tasodifan joylashmaydi, balki o'ylab tuziladi.

Unda oddiy geometrik figuralar (uchburchak, piramida, aylana, oval, kvadrat, to'g'rito'rtburchak) hosil qilinadi.

Kompozitsiyada harakatsiz, turg'un obrazni berish uchun, yopiq statik kompozitsiya tuzish zarur bo'ladi. Chiziqlar asosan markazga yo'naltiriladi. Berilgan vazifa simmetriyani hisobga olgan holda aylana, oval, kvadrat, to'g'ri to'rtburchak shaklida kompozitsiya qurish orqali hal qilinadi.

Agar panorama ko'rinishidagi manzara qurish zarur bo'lsa, uning chekkalarini biron-bir daraxt yoki bino bilan to'ldirish shart emas, yaxshisi uni ramkaning chekkalariga tomon ketuvchi qilib tuzish zarur. Bu ochiq kompozitsiya deb ataladi. Undagi chiziqlar markazdan yo'naladi. Agar uzoqdagi ko'rinish turuvchi ufqning oldidan biron - bir daraxt yoki predmetni joylashtirsak kompozitsiya juda ta'sirchan chiqadi.

Kartinalarda qiziq kompozitsion topilmalar juda ko'p uchraydi. Kompozitsiya faqatgina uchburchak, aylana, oval va boshqa geometrik shakllardan emas, balki bir necha xil shakllar orqali ham berilishi va bir kartinaning o'zida boshqa xil kompozitsion sxemani ham berish mumkin. Masalan, manzaradagi voqealarning birligi kompozitsiyani shartli triptix prinsipi asosida qurish imkonini beradi.

Bunday holatda asosiy element yoki asosiy voqeaning o'ng va chap tomonidan unga bog'liq bo'lgan guruhlar joylashtiriladi. Bunga misol qilib Botticellining "Veneraning tug'ilishi" asarini keltirish mumkin.

Bu kartinaning markazida hozirgina dengizdan tug'ilgan va dengiz chig'anog'ida turgan Venera tasvirlangan, chap tomonda dengiz tomondan unga qarab uchib kelayotgan va gullar ekayotgan Zefir tasvirlangan. O'ng tomonda unga qarab kelayotgan va simmetrik joylashtirilgan Nimfa tasvirlangan. Qo'lida Veneraning ustini yopish uchun pushtirang yopinchoq ushlab turibdi. Chekkadagi

profil figuralar tomoshabinga qarab turgan asosiy obrazga yo`naltirilgan. Dengizdan tug`ilgan sevgi xudosi - kompozitsiyaning asosiy mazmuni hisoblanadi.

Kartina yopiq kompozitsiya uslubida qurilgan. Figuralar bitta frontal tekislikda joylashgan bo`lib, oval shakliga joylashtirilgan.

Murakkab dinamik kompozitsiyalarda harakatning turli shakllari qo`shilib keladi. Bunday holatda figuralar bir-birini to`sib qolmasligi uchun yuqori nuqtadan qarab tasvirlash tavsiya qilinadi.

Tintoretto o`zining "Sirli oqshom" asarini xuddi shu uslubda yaratgan. Lekin bulardan kompozitsion sxemalarga katta e`tibor berish zarur degan fikr kelib chiqmasligi kerak. Rassom asar yaratar ekan eng avvalo kartinaning mazmun-mohiyatini o`ylab ko`rib obraz yaratishi lozim.

Kompozitsiya vositalari yordamida oralig`ini yillar, asrlar ajratgan voqea va hodisalarni ham bir sathda joylashtirish mumkin. Bu usullardan qadimgi rusda ikonaga rasm soluvchi rassomlar keng foydalanishgan. Masalan, ular uch yarusli kompozitsiyadan foydalanishgan, unda xuddi uch xil kartina ketma-ket joylashganga o`xshaydi, lekin shu bilan birga ular bir yaxlit kompozitsiyani tashkil qiladi. Ularda turli davrlar aks etadi.

Biz muntazam o`zgarib turuvchi dunyoda ishlayapmiz.

Kartinada vaqtni harakatini berish orqali tasvirlash mumkin. Rangtasvir, freska, miniatyurada harakat syujetning holatiga qarab qabul qilinadi. Inson xarakterli va voqealarning chuqurligi kartinadagi aniq harakatda yorqin namoyon bo`ladi. Hattoki ba'zi rassomlar portret, natyurmort va manzarada ham tasvirni dinamika bilan to`ldirishga harakat qilishadi. Bunday asarlarga qarab, hozir nima bo`lgani, keyinroq nima bo`lishini tasavvur qilish mumkin. Syujetning dinamikligi qandaydir obyektlarning joylashishidangina emas, balki ularning ichki holatini aks ettirishidan ham kelib chiqishi mumkin. Harakat aks etgan kompozitsiya dinamik kompozitsiya deyiladi.

Kompozitsiya har doim rassom oldiga murakkab vazifalarni qo`yadi. Ularni aniq, orginal va takrorlanmas qilib hal qilishi lozim.

Kompozitsiyaning asosiy qonunlari

Kompozitsiyaning asosan to'rtta qonuni mavjud: yaxlitlik qonuni, tipiklashtirish qonuni, qarama-qarshi munosabatlar (kontrast) qonuni, kompozitsiyaning barcha vositalarining fikriy mazmuniga bog'liqligi qonuni.

Yaxlitlik qonuni

Kompozitsiyaning birinchi qonuni asarning yaxlitligi qonuni hisoblanadi. Manzara kompozitsiyasi qonunidan qurilgan yaxlitligini kompozitsiya aniqlab beradi. Kompozitsiyaning barcha unsurlari rassomning mantiqiy o'y-fikrlarini birlashtirgan holda joylashadi. Biz buyumni yoki asarni kuzatar ekanmiz, avvalo uning umumiy ko'rinishiga e'tibor beramiz va bo'laklarni bir-biriga taqqoslaymiz. Demak, asarning bir butunligi (yaxlitligi) kompozitsiyani tashkil etadigan barcha qismlarining o'zaro bog'liqligidir. Unsurlarning uyg'unligi o'zida kompozitsiyaning xususiyatlarini mujassamlashtiradi.

Yaxlitlik tushunchasi kompozitsiya unsurlarining bir-biriga bevosita bo'ysinishi kabi tushunchalar bilan bog'liqdir.

Bu qonun badiiy tasvirning hamma turlarining asosiy qonuni hisoblanadi. Yaxlitlik qonunini qo'llamasdan turib chizish ham, naturadan ishlash ham mumkin emas. Shakl ham, rang ham o'z-o'zicha paydo bo'lmaydi, balki ular butunlik bilan munosabatda, butunning qismi sifatida ko'rinadi.

Kartinda chuqur o'ylanmagan konstruktiv fikr bo'lmasa, bo'laklar xuddi yopishtirib ishlanganday bo'ladi. Bunday holatda biz faqat alohida figuralarning o'zinigina eslab qolamiz. Asarda butunlik bo'lmaydi.

Rassomlar kompozitsiyaning konstruktiv- fikriy tuzilishini topish uchun turli usullardan foydalanishadi.

Ba'zi rassomlar kompozitsiyani tartib bilan o'ylab topadi, ba'zilari esa oldin tasavvuriga nima kelsa, o'shani tartibsiz chizib tashlaydi, keyin esa undan yo'l ko'rsatuvchi konstruktiv fikr qidiradi.

Mukammal manzara kompozitsiyani yaratish rassom uchun murakkab yo'l hisoblanadi. Shuning uchun ham mukammal yaratilgan kompozitsiyadagi bitta detalni olsak ham uning yaxlitligiga zarar yetadi. Bunday kompozitsiyaning barcha

unsurlarining aloqasi aniq va mazmundor bo'lganligidan unga qo'shimchalar kiritib va o'zgartirib bo'lmaydi.

Kompozitsiyaning barcha unsurlarining o'zaro aloqasi faqatgina mantiqan emas, balki uyg'unlik yaratuvchi emotsional estetik sifatlarga ega

Manzara kompozitsiyaning yaxlitligi, aloqasi va bir-biriga bog'liqligi muammosi kompozitsiya elementlarining takrorlanmasligi, turli-tumanligi vazifasi bilan uzilmas aloqadadir. Kompozitsiyada hech narsa takrorlanmasligi kerak. Uning kattaligi, dog'i, intervallari, tipi, jesti, ya'ni harakat belgisi ham takrorlanmasligi kerak. Ularning hammasi bir butun dog' yoki siluetga birlashishini rus rassomlaridan biri Shishkinning manzara kompozitsiyalarida ko'rishimiz mumkin. Ko'pgina rassomlar o'zining ko'p asarlarini yaratib, ko'p detallarini takrorlanmasligiga erishishgan.

Kompozitsiyadagi tipiklashtirish qonuni uchta asosiy belgisi bilan xarakterlanadi.

Birinchi belgi - kompozitsiyadagi berilayotgan voqea va xarakterlarning tipikligi. Bu qonunning asosida xarakter orqali tipikligi berilgan badiiy asar yaratishdir. Bunga misol qilib A.K. Savrasovning "Qora qarg'alar uchib keldi". I.I. Levitanning "Qaynizor" kabi asarlarini olish mumkin. Bu asarlar juda mazmundor, qiziqarli, go'zal bo'lishi bilan birga, rus tabiatining tipik obrazini ochib beradi.

Tipiklashtirish qonunining ikkinchi belgisi san'at asarida harakatni berish, vaqtni ko'rsatib bera olishdir.

Ritm

Hammaga ma'lumki, ritm - bu tabiatning universal xususiyatidir. Masalan, kun va tun, yil fasllari siklik ravishda o'zgarib turadi, hayvonlar, o'simliklar va suv, havo, daraxtlarning rivojlanish jarayoni aniq ketma-ketlikka ega. Lekin hayot va san'atdagi ritm bir xil emas. San'atda ritm va ritmlik aksentlarda uzilish, notenglik, noaniqlik bo'lishi mumkin.

Musiqadagi kabi tasviriy san'atda ham ritmlar faol, uzuk-yuluq, tekis, xotirjam, sekinlashgan ritmga ajratiladi.

Ritm - bu qandaydir elementlarni ma'lum bir ketma-ketlikda joylashishidir.

Rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, dekorativ san'atda ritm kompozitsiyaning muhim tasviriy vositasi sifatida qatnashadi. U faqat tasvirni ko'rishdagina qatnashib qolmay, balki asarga aniq emotsionallik baxsh etadi.

Ritm chiziqlar, dog'lar, yorug'lik va soya, rang orqali berilishi mumkin. Manzarada bir xil elementlar takrorlanib keladi, masalan odamlar qomati, ularning qo'li yoki oyog'i va hakoza.

Natijada ritm hajmlar kontrasti asosida quriladi.

Ritmlar dekorativ - amaliy san'atda muhim rol o'ynaydi. Turli-tuman bezaklardagi ko'plab kompozitsiyalar elementlarining aniq ritmik ketma-ketligida qurilgan.

Ritm tekislikda harakatni bera oluvchi vositalardan biridir.

Perspektiva

Hammamizga ma'lumki, tevarak- atrofimizni o'rab turgan shakllar va ularning kattaligi tomoshabinga nisbatan qanday masofada joylashganiga va fazoda qanday holatda turganiga qarab o'zgaradi. Shakl va kattaliklardagi bu o'zgarishlar aniq qonunlarga, ya'ni chiziqli perspektiva qonunlariga asosan kelib chiqadi

Ko'chadan o'tayotgan mashina, odam va hokazolarni sinchiklab kuzatish orqali ularni uzoqlashgan sari tobora kichrayib borishini va aksincha, yaqinlashgan sari kattalashib borishini sezish qiyin emas. Shuningdek, ko'chaning kengligi ham uzoqlashgan sari toraygandek tuyuladi. Uylar, daraxtlar, umuman, hamma narsalar kuzatuvchidan uzoqlashgan sari kichraygandek tuyiladi, yorug' - soyalari, rang xiralashadi, Hajmi esa yo'qdek tuyuladi. Buni perspektiva hodisasi deyiladi.

Perspektiva aniq fan bo'lib, u chizma geometriyaning alohida bo'limidir. Lotinchadan tarjima qilinganda perspektiva "aniq ko'ryapman " degan ma'noni bildiradi. Rasm chizish perspektivaning bir turi bo'lib, unda kuzatish perspektivasidan keng foydalaniladi. Perspektivaning bu turi uning qonun - qoidalariga to'liq rioya qilingan holda kuzatish, chamalash va faraziy fikr yuritish asosida hech qanday geometirik asbobsiz (chizg'ich, sirkul) ish yuritishni taqozo etadi.

Badiiy ijodda fazoni to'g'ri kuzata bilish va qabul qilish muhim rol o'ynaydi.

Perspektiva qonunlarini bilish rassomga realistik tasvirlarni ko'rishda yordam beradi. Lekin nazariy ijoddagi hissiyot, kechinmalar va obrazni yo'qqa chiqarmasligi kerak.

II.2. Manzarani rangli tasvirlashda obraz, kolorit, fazo va kompozitsiyon ifodalilikning ahamiyati.

Kolorit – bu san'at asarining rang sifatlarini umumiy estetik baholash, asarning barcha rang elementlarini o'zaro aloqasi xarakteri, uning rang tuzilmasi hisoblanadi. Koloritning eng katta xususiyati – ranglarning boyligi va o'zaro bog'liqligidir.

Kolorit – asarning eng muhim komponenti, rangtasvir, rangli grafika, dekorativ san'atning ko'pgina asarlarida badiiy ifodalashning vositasidan biridir.

Manzara rangtasvirda ranglarning birligi muhim rol o'ynaydi. Ko'pincha rang toni va yorqinligi bilan bir – biriga yaqin bo'lgan ranglar o'zaro birlashadi. Ranglar o'zaro tonli biriksa, unda sifat o'zgarishlari yuz beradi va jarangdorlik paydo bo'ladi. Agar rang umumiy tondan ajralsa, o'ziga mos kelmasa, rangtasvir asarining yaxlitligi buziladi.

Manzara rangtasvirda ranglarning o'zaro aloqasi hisobiga quriladi, unda hech qanday rang dog'larini o'zgartirish, kattalashtirish yoki kengaytirish mumkin emas.

Kartinadagi turli ranglarning tonli birligi, o'zaro aloqasi, garmonik mos kelishi kolorit deb ataladi. Kolorit bizning ko'z o'ngimizda dunyoning barcha rang boyligini ochib tashlaydi. U rassomni kartina kayfiyatini berishida yordam beradi. Kolorit tinch, quvonchli, qayg'uli va hokazo bo'lishi mumkin. Kolorit issiq va sovuq, yorqin va to'q bo'ladi.

Qadimgi davr rassomlarining asarlarini o'rganib chiqsak, koloritning rivojlanish tarixini bilib olishimiz mumkin. Kolorit tushunchasi XV asr oxiridan boshlab paydo bo'ladi. Koloritning imkoniyatlari barokko davrida, ayniqsa, impressionistlar ijodida gullab yashnaydi.

XV asrlarda italyan, fransuz, nemis rassomlari ijodida bo'yoqlar bir – biridan ajratib, mustaqil ravishda ishlatilgan. Masalan, Bernard Strigel maktabiga mansub noma'lum rassom tomonidan ishlangan «Avliyo Roxning yarasini davolash» nomli asaridaplash rangi yorug'likda ham, soyada ham qizil, faqat yorqinroq yoki to'qroq qilib berilgan. Bu asarda predmetlar yorug'lashib turganga o'xshaydi, qahramonlar figurasi atrof – muhit bilan yaxlitlashib ketmagan, balki noaniq kulrang fonida yorqin dog' bo'lib ko'rinadi.

Koloritdagi birinchi o'zgarishlar XV asr oxirida paydo bo'ladi. Bu davrda bo'yoqlar yarimtonli qilib aralashtirilgan, ranglar bir – biriga mayin o'tgan. Rang va shakl bir butun bo'ladi, bo'yoq yorug'lik va masofadan ajratilmaydi. Bellinidan Titsian va Tintorettoga tomon yo'l – bu lokal koloritning tonli koloritga tomon o'tishni bildiradi.

XVI asrga kelib rangtasvirda rang ancha konkretlashadi. Yangi tuslar paydo bo'ladi. Karavadjoda – to'q qizil, yashil, jigarrang – sariq, bo'tako'z rangli, ko'k, Velaskesda esa qora, kulrang, oq va pushti ranglarning ko'z ilgamas o'tishini ko'rishimiz mumkin. Rembrandt to'q rangli tonlar bilan ishlagan, ranglar yangi xususiyatlarga ega bo'ladi, ya'ni ko'tarinkilik va noma'lumlikni keltirib chiqaradi. Uyg'onish davri rangtasvirchilari, masalan Titsian, rangdan naturani hayotini aniqlash uchun foydalanadi. Barokko davrida rang estetik funksiyani aniqlovchi rangtasvir fantaziyasi elementi sifatida yuzaga keladi. Qadimgi rassomlarning asarlari aralash tonlar, murakkab texnik usullar, bo'yoqlarning bir-biriga nozik o'tishi hisobiga qurilgan. Ular kuchli tonli va rang kontastidan foydalanishgan. Rassomlar kutilgan rangli tonni topish uchun lessirovka usulidan foydalanishgan. XVIII asrga kelib bo'yoqlar bilan estetik o'yin juda murakkablashib va go'zallashib ketadi. Rassomlar bitta rang aralashmalaridan yuz, sochlar va kiyimlarni ishlashda foydalanganlar. Birinchi planga oq, yorqin-sariq va qahva rangli-jigarrang chiqadi.

XIX asr uchun rang va shakl orasidagi qarama-qarshilik, optik eksperimentlar xarakterlidir. Bu davr rassomlari, ayniqsa, impressionistlar quyosh yorqinligini, shuningdek, yorug'likdagi yorqinlikni ajratib ko'rsatishga harakat qilishgan. Ular

rang kontrastlariga diqqat-e'tibor qaratdilar, ranglarni optik aralashtirish effektidan foydalangan holda toza ranglarga o'tdilar. Matiss, Gogen, Van Gogda – tiniq konturlar va juda jarangdor, katta dog'li bo'yoqlar bo'lgan. Matiss qog'ozdan rang dog'larini qirqib rasmini chizmasdan tekislikka joylashtirgan. Matiss tayyorlagan qog'oz nakleykalarni yengilgina gobelenga, matodagi rasmga va kitob bezaklariga aylantirish mumkin. Gogenning kartinalaridagi ranglar faqat tasviriy ahamiyatgagina emas, balki dekorativ va simvolik ahamiyatga ham ega. Uning kartinalarida qizil qummi, pushtirang otlarni, ko'k daraxtlarni ko'rish mumkin.

Van Gog kartinalari ranglar kontrasti asosida qurilgan, lekin u dekorativ emas, balki psixologik omil bo'la oladi. Ular o'ziga xos bo'lgan kayfiyatni beradi.

Kolorit hissi – juda qimmatbaho qobiliyat. I.Repin, V.Surikov, K.Korovin, M.Vrubel, F.Malyavin, V.Borisov-Musatov, o'zbek rassomlaridan O'rol Tansiqboyev, M.Nabiyev, A. Abdullayev va boshqalar yirik kolorist – rassomlar hisoblanishadi. Masalan, Repin issiq, oltinrang–qizil koloritda asarlar yaratgan. Surikovning koloriti osmonrang–ko'k, sovuq ranglar bo'lgan. Serovning ko'pgina asarlari ko'krang–kumush koloritda ishlangan, Vrubel esa kulrang, osmonrang va ko'k ranglarni sevib ishlatgan. Malyavinning ko'pgina kartinalari olovrang–qizil koloritda yaratilgan. O'.Tansiqboyev–osmonrang, to'q-ko'k va yashil ranglarni, P.Benkov esa oltinrang- oxra, sariq ranglarni sevib ishlatgan.

Ko'pincha kolorit tabiat, maishiy hayotning, odamlarning milliy xususiyatlarini rangtasvirda berishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Rangtasvirda "milliy kolorit" tushunchasi shundan kelib chiqadi. M.Saryan va R. Ahmedov asarlari bunga misol bo'la oladi.

Rassomning koloriti haqida uning palitrasidan bilib olish mumkin. Har bir rassom ranglarni palitrada o'ziga qulay, aniq va kerakli miqdorda joylashtiradi. Rassom foydalanadigan bo'yoqlar to'plami va bo'yoq aralashtiradigan maxsus idish palitra deb ataladi. Bunda rassom ijodi yoki konkret asar uchun xarakterli bo'lgan ranglar qatori e'tiborga olinadi. Bu jihatdan olib qaraganda «palitra» termini «kolorit» tushunchasiga juda yaqin. Masalan, fransuz rassomi P.Pikassoning palitrasi uning ijodining «Osmonrang» davrida sovuq osmonrang va

ko'k bo'yoqlardan iborat bo'lgan, keyingi «pushti» rang davrida esa – issiq pushti va oltinrang tuslardan iborat bo'lgan.

FAZO. O'rta asrlardagi tasavvurlarning o'zgarishi fazoni tasvirlashning boshqacha usullariga o'tishga keng yo'l ochib berdi. XV asrlardayoq rassomlar manzarani qush uchar balandlikdan tasavvur qilib chizishga harakat qilishgan.

U insonlar fazoni turlicha ko'rishini, ya'ni yaqindagilar va uzoqdagilar fazoni turlicha ko'rishini isbotlab berdi. Bizga yaqin turgan predmetlar aniq perspektiv qisqarishlarga ega bo'lmaydi, ularni aksonometriyada tasvirlash lozim bo'ladi. Chiziqli perspektiva esa faqat uzoqdagi predmetlarda amal qiladi.

Uyg'onish davrida fazoni tasvirlash haqidagi matematik aniqlikka ega bo'lgan fan yaratildi. Bu perspektiva sistemasi edi. Renesans davri rassomlari uchun perspektiva dunyoni bilish usullaridan biriga aylandi.

Perspektiva fanining yuksalishida Uyg'onish davri rassomlaridan Francheska, Leonardo da Vinchi, Rafael, A. Dyurer va boshqalar katta hissa qo'shishdi.

Perspektiva qonunining kashf qilinishi bilan Yevropa rassomlari uchun tevarak-atrofnı realistik tasvirlash an'anaga aylanib ketdi. Sharq xalqlari (Koreya, Xitoy, Yaponiya, Markaziy Osiyo) madaniyatida fazoni tasvirlashning o'ziga xos usullari ishlab chiqildi, perspektivaning turli sistemasidan foydalanildi. Yaqin va kichikroq obyektlarga aksonometriyani qo'llashgan. Sharq xalqlari mu'jaz san'atida ham o'ziga xos bo'lgan perspektivani qo'llashgan.

II.3. Manzarani rangda tasvirlash jarayonining asosiy qonun-qoidalari

Tabiat benihoya jozibali va go'zaldir. Quyosh nuri va atrof-muhit turli cheksiz ranglarni hosil qiladi.

Manzara tasviriy san'atning eng hissiyotli janrlaridan biri hisoblanadi. Go'zal manzara asarlari o'zining nafosatli ta'siri bilan insonni ma'naviy boyitishga erishadi.

Ona tabiat qo'ynida bo'lish ijodiy fikrlar tug'ilishi va ruhlanishni o'zgarmas manbai hisoblanadi. Rassom biror bir joyni tasvirlashda o'sha muhitni chuqur o'rganmay, tahlil etmay, hayolan tasvirlasa, bu ish soxta

chiqib tomoshabinni o'ziga jalb eta olmaydi. Muntazam ijod etish rassomni sezishga va tabiatni ma'lum holatini rangli va tusli xususiyatlarini to'laqonli yetkazishga o'rgatadi.

Tabiatda ijod qilish xona ichkarisidagi ishlash sharoitidan farqlanadi. Kuchli yorug'likni hosil qiluvchi yorug'likning ko'pligi, reflekslarni turli-tumanligi, manzara obyektlarini kuzatuvchidan yiroqligi, yoritilishning tezlik bilan almashuvi, yil fasli va ob-havoni turli holati- buning hammsi yosh rassomga yangi va odatlanmagan sharoitdir.

Manzara etudining muhim afzalligi - tabiatning ma'lum holatini, yoritilganligini va obrazini havoii muhit ta'sirini ma'noli makonni yetkazishdir. Manzara tasvirini bunday sifatlariga rassom havo perspektiva qonuniyatlariga amal qilish, rang munosabatlari bilan ishlash metodi, umumiy tus, rang holati va fazoni to'g'ri topish yordamida erishadi. Manzara obyektlari va narsalarni rang, och-to'qligi va to'yinganligi bo'yicha taqqoslash, solishtirish, ularning naturadagi farqlarini belgilash-bular etudning rangli munosabatlarini to'g'ri ifodalashda asos qilib olinadi. Manzara etudini mahoratli tasvirlash-demak uning rang munosabatlarini va undagi obrazni naturada ko'rinayotganday o'xshatib bajarishdir.

Bunday talablar natyurmortning rangli tasviriga ham asos bo'lgan. Manzara etudining birinchi mashqlaridanoq naturani haqqoniy tasvirlash uchun rangning och-to'qligi va to'yinganligi, rang munosabatlarini aniq topish muhimligini tushunish kerak.

Manzarani kuchli quyosh nuri bilan yoritilganlik darajasini rassom teng ravishda palitraning bo'yoqlar doirasiga o'tkazadi, so'ngra tomoshabin etuddagi ko'rinishni absolyut yorqinlikda emas, balki naturaga teng ravishda etuddagi rang munosabatlarini o'rnatilganligi tufayli qabul qiladi.

Manzarada yoritilish darajasi kuch jihatdan ham, rang jihatdan ham juda tez o'zgaruvchandir. U yil fasllariga qarab, bulutli havo, yorug'lik nurlarini tushish burchagiga (ertalab, kunduzi, kechqurun) qarab o'zgaradi. Kunning qoq peshindagi yoritilishi ertalabki va kechkiga

qaraganda yuz barobar kuchlidir. Shuning uchun etuddagi tus munosabatlari ma`lum tusli va rangdorlik darajasida saqlanib turishi kerak. Ayrim holatda rang munosabatlarini ifodalashda palitraning och va yorqin bo`yoqlari (quyoshli kun), boshqasida esa kam to`yingan quyuq, qoramtir bo`yoqlar qo`llaniladi (bulutli kun). Shunday qilib etudni tasvirlashda yoritilish kuchi va umumiy tusni hisobga olish kerak. Bunga, avvalom bor, barcha narsalarining yorqinligi, ranglarning to`yinganligi bo`ysunishi zarur. Shuning uchun etudni tasvirlashga kirishishdan oldin quyidagi masalani yechish zarur: naturaning etudida ko`proq yorqin, to`q va to`yingan dog`lar rang va yoruglik kuchi jihatdan qanday bo`ladi. Shular atrofida etudning barcha narsalari va obyektlari rang munosabatlarida qurilgan bo`lishi kerak.

Ko`zning moslashuvi deb ataluvchi (yorug`likka ko`z sezuvchanligining ko`tarilishi va pasayishi) natura (tabiat) har xil yoritilishda turli taassurotlarni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, quyosh nurlarida kuzatilgan tabiat to`satdan bulutlar bilan qoplanganda barcha ranglar o`zgarib to`qroq bo`lib ko`rinadi.

Manzara etudlarini bajarish jarayonida taqqoslash va munosabatlar bilan ishlayotganda naturani yaxlit ko`rish kerak, aks holda naturaning tus va rang munosabatlarini to`gri aniqlash va etudning jozibador ko`rinishiga erishish mumkin emas.

Rangtasvir ishlash jarayonida manzara obyektlari va fazodagi narsalarni yaxlit ko`rib turish muhim. Amaliy ishlash vaqtida birinchi ko`rinishni yorqin ranglarda keyingi ko`rinishlarni esa xiraroq ishlash kerak. Faqat yaxlit ko`rish orqali manzaraning perspektiv o`lchamlarini, ularning turli ko`rinishdagi rang munosabatlarini to`gri aniqlash hamda tasvirlashga erishish mumkin.

Naturaning rang munosabatlarini kompozitsion ifodalayotganda ranglar birdamligini ham nazarda tutish kerak, u esa yoritilish spektr tizimini yaratadi. Ertalab naturada oltinsimon pushti bo`yoqlar, kechqurin esa sariq, zarg`aldoq, bulutli kunda esa-neytral kumushsimon ranglar ustun keladi.

O'rmonda yashil issiq ranglar doim ustun turadi. Oydin kechada kulrang-havorang va yashil ranglar kuzatiladi.

Naturadan ishlash jarayonida rassom rang munosabatlarini mutanosibligi, umumiy rang va tus holatining vazminligini kuzatib qolmay, rang koloriti va ranglar garmoniyasini yaxlitligiga erishishi kerak.

Kolorit hissiyotining tomoshabinga ta'sir kuchi shunda namoyon bo'ladiki, kartinadagi narsalar, obyekt yoki voqea ma'lum yoritilish sharoitlarida kolorit holatini haqqoniy ifodalay olsa. «Kim men uchun haqiqiy kolorist hisoblanadi?» - deb D.Didro o'zi javob beradi: «Tabiat ranglarini to'g'ri yoritilganligini tasvirlay olib, kartinada uyg'unlikka erisha olgan rassomgina».

Plener sharoitida munosabatlar bilan ishlash uslubi ko'pchilik metodik adabiyotlarda muallif tomonidan yoki e'tiborga olinmaydi, yoki aniq tushuncha berilmaydi, ko'pincha umuman noto'g'ri.

«Munosabatlar» tushunchasi deyilganda rang turlarini mutanosibsizligi, etud va natura tomoshabin obrazida rang munosabatlarining farqlanishi aniq emasligi nazarda tutiladi.

Rassomlar ko'p asrlar oldin narsalarning ranglari muhit bilan yoritilish sharoitlari bilan o'zgarishlarini bilishgan. Uyg'onish davridan boshlab rassomlar rangtasvir haqida turli risolalar yozib, chiziqli va havoii perspektiva qoidalari, naturaning ranglardagi ko'rinishida muhitning o'rni (Leonardo da Vinchi, A.Dyurer, D.Konstabl, D.Reynolds) to'laqonli bayon etilgan. Shunday bo'lsa ham bu rassomlar plenerli manzarani kashf etmaganlar. Ma'lum bo'lishicha, plener rangtasviri XIX asrning ikkinchi yarmida rassomlar tasvirni tusli va rangli ko'lamini saqlagan holda munosabatlar metodi bilan ishlashni boshlagan vaqtda paydo bo'lgan (V.D.Polenov, I.I.Levitan, K.A.Korovin va boshqalar).

Manzara rangtasviri bo'yicha birinchi mashg'ulotlar manzaraning asosiy obyektlari orasidagi ranglar farqini tasvirlashga qaratilgan qisqa vaqtli etudlar bo'lishi kerak (bino silueti, osmonning umumiy dog'i, yer

yuzining umumiy tekisligi, daryoning oynali yuzining bir xildagi rang dog'i va hokazolar).

«Etudni tasvirlashda osmonga nisbatan suv va yer tusining munosabatlarini birdaniga inobatga olib tasvirlash kerak», -deb yozgan K.A.Korovin.

I.I.Levitan yosh rassomlarga maslahat beradi: «Biz hali manzaradagi yer, suv, osmonni umumlashtirish, bir-birini bog'lash ko'nikmalarini to'laqonli egallamaganmiz: hammasi alohida, barobar esa yaxlit bu jaranglamaydi. Axir eng muhimi va murakkab manzarada suv, yer va osmonning to'g'ri rangli munosabatlariga erishishdir».

Misol tariqasida N.N.Ge «Bulutlar», «Dengizda quyosh botishi» va A.E.Arkipovning «Shimoliy manzara» asarlarini ko'rishimiz mumkin. Rassom N.N.Ge osmon, suv va yer munosabatlarini, old ko'rinishdan ichkari tomongacha ranglarning perspektiv o'zgarishlarini nozik ifodalagan. A.E.Arkipovning etudi esa betartib to'q rang surtmalari bilan osmon, yerning asosiy munosabatlari ko'l bo'yidagi katta bo'lmagan omborxona tasvirlangan. Bunday dastlabki bir seansli etudlarda naturaning yirik rang munosabatlarini astoydil tasvirlashi talabani manzara etudidagi rang tuzilishi, uming materiallik va fazoviy sifatlarini, hamda tabiatdagi turli yoritilish holatlarini mahoratli yaratish malakalarini rivojlantiradi.

Yoritilish holatini hisobga olib umumiy ranglar munosabatini qisqa vaqtli etudda bajarish bo'yicha biroz tajribaga ega bo'lgach, ikki-uch seansga mo'ljallangan mashqlarga o'tish mumkin. Uzoq vaqtli etudlarni ishlash jarayonida ham dastlab asosiy rang munosabatlarida (asosiy dog'lar), yaxlit surtmalarni qo'llash, so'ng old, o'rta ko'rinishdagi mayda bo'laklarni bajarishga o'tiladi va hokazo.

Tajribasiz rassom uzoqda joylashgan (100-300 m) ko'katlar rangini xuddi oldida turgandek ko'radi. Vaholanki, yiroqdagi rang mutlaqo boshqacha ko'rinadi: yashilnish nozik ranglari va uning to'yinganligi uzoqlashish ta'sirida, albatta, o'zgaradi. Tajribasiz rassomlarning asosiy kamchiligi: ishni

yaxlit ko'rmaslik, mayda shakllarni tasvirlash bilan chalg'ib ishni samarali yakunlay olmaydilar.

Tabiatdagi narsalarning ranglari yoritilish kuchi va spektr birikmalariga bog'liq holda (kunduzi, kechqurun, quyoshli kunda, bulutli ob-havoda) o'zgaradi. Masalan, kechqurun quyosh botish vaqtida qayin tanasi zarg'aldoq qizil tusda ko'rinadi. Shunday bo'lsa ham tajribasiz rassom qayin tanasini oq rangda tasavvur etadi.

Manzarani rangli tasvirlash jarayonida narsalarning predmetlik ranglarini yoddan chiqarish ko'nikmasiga erishish (shaxsiy rangini), yorug'lik ta'siri va uzoqlashgandagi ranglarni sezish mahoratini rivojlantirish zarur.

Manzarani rang tasvirda ishlash yuqorida aytib o'tganimizdek, aniq qonunlar asosida quriladi. Uning qoidalari, usullari va vositalari esa butun ish jarayonida qo'llaniladi. Ular manzaraning yaxlitligi va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Rassomning fikri taassurotini yoritib beruvchi badiiy vositalarning qo'llanilishi va original kompozitsion yechimni topish manzara tasviriy asosi hisoblanadi.

Manzara ishlash qoidalarini quyidagilarga ajratish mumkin: harakat (dinamika)ni berish, tinchlik (statika, oltin kesim 1/3).

Manzara ishlashning usullariga ritm, simmetriya va assimmetriya, muvozanat va syujetli - kompozitsion markazni aniqlash kiradi.

Manzara ishlashning vositalari quyidagilardan iborat: format, masofa, kompozitsion markaz, ritm, kontrast. Yorug'-soya, rang, dekorativlik, dinamika va statika simmetriya va assimmetriya, ochiqlik va yopiqlik, yaxlitlik va hokazo. Shunday qilib, kompozitsiya vositalari, bu kompozitsiyani yaratishda zarur bo'lgan barcha narsalar, shu bilan birga ularning qatoriga kompozitsiyaning qoidalari va usullarini ham kiritamiz. Ular turli-tuman. Biz bu yerda eng asosiylari to'g'risidagina ma'lumotlarni berdik.

2.4. Mavzu ustida izlanishlar va ish jarayoni

Men ilmiy ishimni nazariy qismini yoritish jarayonida, avvalo, mavzu uchun zarur bo'ladigan adabiyotlar, o'quv qo'llanmalari va san'at jurnallarini to'plab, o'qib chiqdim. Universitet kutubxonasiga kirib, Raxim Xasanovning "Tasviriy san'at asoslari", Abduvali Egamberdiyev, Sayyora Saidova, Ravshan Rajabovlarning "Tasviriy va me'morchilik san'ati tarixi", Raxim Xasanovning "Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi", S. Abdurasulov, N. Tolipovlarning "Tasviriy san'at o'qitish metodikasi (amaliy mashg'ulotlar)" kabi bir qancha kitoblarini ko'zdan kechirdim.

Ilmiy ishimning amaliy qismini ishlash jarayonimda men o'zim uchun qiziqarli bo'lgan tabiat manzaralarini bir qancha etudlarini ishladim. Uni ustozimga ko'rsatib maslahatlashganimda, menga, avvalo, Xorazm manzarachi rassomlarining ustози hisoblangan Otaxon Allaberganovning manzara janrida ishlagan ishlarini bir kuzatib chiqsang,- deb maslahat berdi. Men musavvirning bir qancha manzara janrida ishlagan ishlarining reproduksiyalarini ko'zdan kechirib chiqdim. Haqiqatdan ham, musavvir o'z asarlarini shunday mohirlik bilan ishlaganki, kuzatuvchiga ushbu asarlar xuddi real borliqning bir bo'lagiday seziladi. Ayniqsa, suv bo'yoqdan foydalanib ishlagan kichik-kichik etudlari kuzatuvchini rom qiladi qo'yadi. Yaqinda "San'at" jurnalida Otaxon Ollaberganovning hayoti va ijodiga bag'ishlangan ajoyib bir maqolaga ko'zim tushib qoldi. Unda musavvir Xorazm viloyatining eng chekka qishloqlarini ham, qum va barxanlarini ham, qadimiy Xiva manzaralarini ham zo'r bir ishtiyoq bilan tasvirlaganligi hikoya qilinadi. Bu bilan musavvir har kimning o'z vatani o'zi uchun a'ziz ekanini rang va bo'yoqlar vositasida uqtirayotgandek go'yo.

Biz bilamizki, inson mehnati evaziga yaratilayotgan san'at asari ijodkor faoliyatining samarasidir. Rangtasvirning asosiy qonuniyatlari kelib chiqishiga ko'ra hayotda uchraydigan oddiy va ko'p marotaba takrorlanuvchi shakllarga borib taqaladi. Bunday shakllarni musavvir ajoyib manzara kompozitsiyalar tuzish orqali yaratadi.

Kompozitsiyani rassom kuzatishni o'rganmasdan, o'zi uchun qiziqarli va muhim jihatlarni belgilamasdan turib yarata olmaydi. Shundan keyingina musavvir eng zarur bo'lgan borliqni ifoda etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ya'ni rassom tabiatni kuzatish va uni sinchiklab o'rganish orqaligina manzara janrida biror-bir muvaffaqiyatga erisha oladi. Buning uchun esa rangtasvirning ifodaviy vositalaridan bo'lmish chiziqlardan, ranglardan, perspektiva qonuniyatlaridan keng va mohirona foydalanadi. Har qanday ijodkor kompozitsiyada ifoda etilgan ko'rinishni tomoshabinga ko'rsatish uchun harakat rivoji davomida kuzatish nuqtasini tanlaydi. Shundagina musavvir tomoshabin nigohini rangtasvir kompozitsiyasining muhim nuqtasiga qarata oladi. Eng oddiy yechim bu manzarada kuzatuvchi nigohini hech qiyinchiliksiz tasvirlanayotgan jarayonga jalb qila bilishdir.

Rangtasvir ishlash jarayonida kartina tekisligining tuzilishi ham muhim ahamiyatga ega. Asarda tasvirlanadigan o'simliklar va buyumlar kartina tekisligida joylashtirilishi kerak. Tasvir kartinada "uchburchak" hosil qilib turishi uchun kartina tuzilishiga diqqatni qaratish zarur. Rangtasvirda kartina uning xarakteriga muvofiq keluvchi ko'lamga ega bo'lishi shart. Fedotovning janrli kartinalarida tasvirlangan ko'rinish unchalik keng ko'lam talab qilmaydi. I.V.Surikovning tarixiy kartinalari esa xususiyati va mavzusiga ko'ra keng ko'lam talab qiladi. Ko'pchilik rassomlar asarlarida kartina tekisligi to'g'ri tanlangani uchun muvaffaqiyatli chiqqan. Asarning muvaffaqiyatli chiqishiga kartina uchun tanlangan mato hajmi ham muhim.

Rangtasvirda uch o'lchamli makon nafaqat voqea sodir bo'layotgan yoki figuralarning harakatlanish joyini belgilashda, balki yaxlit kompozitsiya tuzishda ham qo'llaniladi.

Men ham o'z ilmiy ishimning amaliy jarayoniga o'tishdan oldin bir qancha rassomlarimiz asrlarining reproduksiyalarini bir necha marotaba kuzatib, muhokama qilganimdan keyin ish boshlashga kirishdim. So'ngra manzaraning tasvirini chizishga kirishdim. Ushbu jarayonni bajarishda oldindan tayyorlab qo'ygan xomaki eskizlarimdan foydalandim.

Bizga ma'lumki, rangtasvir kuz manzarasi kompozitsiyasini chizish jarayonida quyidagi qoidalarga - kompozitsiyada ritm, simmetriya, assimmetriya, paralellik, asosiyning ikkinchi planda joylashuvi, rangtasvir kompozitsiyasida mazmun markazining bo'lishiga amal qilishga to'g'ri keladi.

Rangtasvir kompozitsiyasi uslublari haqida so'z yuritganda esa, monumentallik hissini tasvirlashga harakat qilish, fazoni tasvirlash, gorizontallar va vertikallar, diagonallariga e'tibor berish talab qilinadi.

Rangtasvir kompozitsiyasi vositalari deyilganda, kompozitsiyaning chiziqlar, dohlar, yorug'-soyalar, chiziqli va havo perspektivalaridan iborat ekanligini nazardan chetda qoldirmaslik kerak bo'ladi.

Men ham malakaviy bitiruv ishimning amaliy qismini bajarishda yuqoridagi qonun-qoidalarga amal qilishga harakat qildim.

Bizga ma'lumki, O'zbekiston tabiati barcha ijodkorlar va barcha go'zallik shaydolari uchun hamisha quvonch va zavq manbai, ijod manbai bo'lib kelgan. Xususan, buni rassomlardan O'.Tansiqboyev, Z.Inog'omov, P.P.Benkov kabi bir qancha musavvirlarning ijodida ko'rish mumkin.

Ma'lumki, tabiat go'zalligining asosini undagi qaytarilmas ranglar, shakllar hamohangligi tashkil etadi. Shuningdek, bunga tabiatdagi ajoyib o'ziga xos narsalar va ko'rinishlar ham xizmat qiladi. Faqatgina ijodkor tabiatdagi bu go'zalliklarni ko'ra bilishi, ularni muntazam ravishda kuzata olishi zarur.

Men o'z ilmiy ishimda faqatgina tabiat manzarasini ko'rsatibgina qolmasdan, o'sha tabiat manzarasini o'quvchilarga idrok qildirish ustida ham izlanishlar olib bordim. Chunki o'quvchilar tabiatni idrok qilishni bilmasdan turib, rangtasvir kompozitsiyasining ifodaviy vositalarini anglab yetishlari qiyin.

Tabiat qo'yniga qilingan sayohat jarayonida uning go'zalliklarini o'rganish, narsalarning rangi, fazoviy holati, o'lchovlari bilan bog'liq bo'lib, ular bolalarning badiiy ijodiy qobiliyatlarini o'stirishga ham samarali ta'sir ko'rsatadi

Tabiatga uyushtirilgan sayohat jarayonida o'quvchilar daraxtlarni kuzatish orqali o'sha daraxtlar tanasining yo'g'onligi, shoxlarining yo'nalishi va rangi,

ixchamligi va nozikligi, barglarining oltin tusga kirganligini ongli va estetik idrok etadilar.

O`quvchilarni yorqin ranglar, yaltiroq toza narsalar, ulardagi rang bo`laklarining qaytarilishi va almashinishi, simmetrik joylashuvi to`lqinantiradi.

Bolalarda narsa va hodisalarni idrok etish borasidagi bu xususiyat asta-sekinlik bilan rivojlana boradi.

Manzara janridagi asarlar kishini qurshab olgan borliqdagi go`zalliklarni ochib beradi va tabiat timsoli orqali kishining his-tuyg`ulari va hayajonlarini oshiradi.

San`at asarlaridagi gullar, daraxtlar, bulutlar haqidagi umumiy tushunchalarni shakllantirish bilan bir qatorda, ularning badiiy tomonlari, tevarak-atrofdagi narsalarning o`ziga xosligi, ranggi va shakllarining turli tumanligini ko`ra bilishga, ularning go`zalligidan zavqlana bilishga, tasviriy san`at asarlarida rassom tasvirlagan obrazli ma`noni, kayfiyatni jiddiy kuzata bilishga o`rgatib boriladi.

Men ilmiy ishimdagi ana shunday kichik hajmdagi ekspremental tadqiqotlarni o`zim pedagogik amaliyotda bo`lgan Urganch shahridagi 38-sonli umumiy o`rta ta`lim maktabida bo`lib o`tgan pedagogik amaliyot davrida tadqiq qilib o`rganishga muvaffaq bo`ldim. Meni bu boradagi izlanishlarimga maktab ma`muriyati va ustozlarim yaqindan yordam berishdi.

IV. BOB. UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TO'GARAK FAOLIYATINING AMALGA OSHIRILISHI

III.1.Umumta'lim maktablarida to'garak ishlarining vazifalari.

Maktabda tasviriy san'at to'garaklari.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at o'quv predmetining maqsadi barkamol, komil insonni, uning badiiy madaniyatini shakllantirishga qaratiladi. Har bir inson uchun zarur bo'lgan bilim va malakalar beradi. Chunki har bir o'quvchi kelajakda qaysi sohada ishlashidan qat'iy nazar, u ishdan tashqari vaqtlarida dam olishi, hordiq chiqarishi, ish vaqtida sarflangan quvvatini tiklashi kerak bo'ladi. Bunga u yuksak badiiy saviyada ishlangan san'at asarlari bilan muzey, ko'rgazmalar va boshqa joylarda tanishish, ulardan zavqlanish orqali erishadi.

Shuningdek, ko'pchilik o'quvchilar o'zlarining kelajak hayotlarida ma'lum rasm ishlashlariga to'g'ri keladi. Rasm chizishni bilish, rassomlar, dizaynerlar, me'morlar uchungana emas, injenerlar, mediklar, quruvchilar, agronomlar, olimlar uchun ham zarurdir. Ularning har biri o'z faoliyatlarida rasm, sxemalar, diogrammalar, eskizlar orqali so'z bilan tushuntirib bo'lmaydigan o'z g'oya va fikrlarini tasvirlab ko'rsatishga harakat qiladilar. Lekin bu maktablarda tasviriy, amaliy va me'morchilik san'atlaridan chuqur va keng bilim hamda malakalar berish kerak ekan, degan ma'noni bildirmaydi.

Maktablar o'z nomiga ko'ra umumiy o'rta ta'lim maktablari deb nomlanib, bolalarga boshqa fanlar qatori tasviriy va amaliy san'atlardan umumiy, elementar bilim va malakalar berishni vazifa qilib qo'yadi. Yana shuni ham qayd qilish lozimki, umumiy o'rta ta'lim maktablari rassomlarni tayyorlamaydi, iqdidorli bolalar bilan ishlash, ularni rivojlantirish bilan ham shug'ullanishni nazarda tutmaydi. Rassomlar tayyorlash, iqtidorli bolalar bilan ishlash maktab to'garaklarida, maxsus maktab va akademik litseylarda, kollej va oliy o'quv yurtlarida amalga oshiriladi.

Shuning uchun umumiy o`rta ta`lim maktablarida haddan ziyod bolalarni qiynab qo`yadigan, ortiqcha zo`riqishga olib keladigan topshiriqlar berishga harakat qilish to`g`ri emas. Maktablarda tasviriy san`atdan beriladigan elementar bilim va malakalarga yarasha o`qitish metodlarini qo`llash zarur bo`ladi. Biroq tasviriy san`at oliy va o`rta maxsus o`quv yurtlarida qo`llanilayotgan metodlarining ayrim jihatlaridan foydalanish inkor etilmaydi.

Shuningdek, ulardan to`lalgicha umumiy o`rta ta`lim maktablarida foydalanish ham pedagogik jihatdan to`g`ri emas.

Tasviriy san`at to`garak ishlarining maqsad va vazifalari

Maktabda tasviriy san`at mashg`ulotlarining vazifalari haqida to`xtalganda ularni shartli ravishda ikki qismga bo`lish mumkin:

1. Tasviriy san`at darslarining o`ziga xos, maxsus vazifalari hisoblanib, ular: borliqdagi va san`atdagi go`zalliklarni ko`ra bilish, idrok etish, tushunish va qadrlashga o`rgatish; estetik va badiiy didni o`stirish, bolalar badiiy fikr doirasini kengaytirish, badiiy ijodiy qobiliyat va fantaziyani rivojlantirish; tasviriy san`atning nazariy asoslari (yorug`-soya, rangshunoslik, perspektiva, kompozitsiya) bilan tanishtirish; rasm ishlash, haykal yasash, badiiy qurish-yasash yuzasidan elementar malakalar hosil qilish; kuzatuvchanlik, ko`rish xotirasi, chamalash qobiliyati, fazoviy va obrazli tasavvurlarni, abstrakt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish; tasviriy, amaliy me`morchilik san`at asarlarini tushungan holda o`qiy olishga o`rgatish; san`atga nisbatan qiziqish uyg`otish, uni qadrlashga, sevishga o`rgatish.

2. Tasviriy san`at darslarining qo`shimcha vazifalari, ular: borliqni, hayotni bilishga ko`maklashish; milliy g`urur va milliy istiqlol mafkurasini amalga oshirish; bolalarda axloqiy (vatanparvarlik, baynalminal), jismoniy tarbiyani amalga oshirish; bolalarni mehnat qilishga o`rgatish va turli kasb-hunarlariga yo`llash.

Tasviriy san`at o`quv predmetining maqsadi va vazifalari haqida to`xtalganda yana shuni qayd qilish lozimki, u maktabda o`qitiladigan deyarli barcha o`quv predmetlari bilan bog`lanadi va ular yuzasidan materiallarni o`zlashtirishga samarali ta`sir ko`rsatadi. Ayniqsa, u o`qish, adabiyot, geografiya, tabiatshunoslik, biologiya, tarix, matematika, mehnat darslarida alohida ahamiyat kasb etadi.

Tasviriy san'at, hattoki fizika, jismoniy tarbiya, kimyo, darslari uchun ham foydalidir. Shuni ham qayd qilish lozimki tasviriy san'at estetik tarbiyani amalga oshirishga qaratilgan bo'lsada, u axloqiy, mehnat, ekologiya, jismoniy tarbiya darslari samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Sinf-dars shaklidagi mashg'ulotlarni tashkil etish

Har bir darsning muvaffaqiyati ko'p jihatdan mashg'ulotni to'g'ri tashkil etishga bog'liq. Ma'lumki, darsning boshlanish davri-darsning tashkiliy daqiqalari deb yuritiladi. To'g'ri, darsning shunday bir kichik tashkiliy qismi ham bo'lmog'i lozim. Biroq bu dars shaklining biror bosqichi yoki tuzilishiga kirmasligi kerak. Tashkiliy daqiqada sinfnings tayyorgarligini sinchiklab kuzatish muhimdir. Tajribali o'qituvchilar fursatni qo'ldan bermay, o'quvchilar diqqatini chalg'itmay, darhol ish boshlab yuboradilar, Ayni paytda o'qituvchi oldida ikki vazifa butun sinf o'quvchilari diqqatini o'ziga jalb qilish va butun sinf o'quvchilarini tezlik bilan mashg'ulotga faol

kirishishlarini ta'minlash vazifalari turadi. Dars mashg'ulotidan ko'zlangan maqsadni ravshan va aniq qilib uqtirish bilan boshlanadi. Dars yangi materialni bayon qilishga qaratilgan bo'lsa, dars mavzusi aytiladi. Darsda rejada mo'ljallangan material o'tib bo'lingach, u albatta, yakunlanishi, xulosalar chiqarilishi kerak.

Darsni tashkil etish va olib borishdagi bosh maqsad ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashdir.

Buning uchun

a) o'tilayotgan mavzudan ko'zlangan maqsadni uqtirish bilan bir vaqtda, o'quvchilar materialni faol idrok qilishga safarbar etilgan bo'lishlari kerak. Ya'ni, o'qituvchi bayon qilayotgan materiallar o'quvchilarni mustaqil fikr yuritishga, ongli o'zlashtirishga intilishlarini ta'minlamog'i lozim

b) ajratilgan vaqt ichida o'qituvchi materiallarni tizimli va izchil bayon qilishi bilan bir vaqtda, o'quvchilarni ham, albatta, mavzuga oid mustaqil ish olib borishlarini ta'minlashi juda muhimdir.

O'qituvchi dars materiallarini bayon qilish jarayonida o'quvchilarga muammoli vaziyat tug'diradigan savollar bersin va o'quvchilar axtarish, fikrlash va izlanishlar yo'li bilan bayon qilinayotgan materiallarni puxta o'zlashtirib oladigan bo'lsinlar.

Bunda umumsinf jamoasi va har qaysi o'quvchining o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan bo'lishi lozim

v) endilikda darsda uzoqdan-uzoq vaqt sarflab o'quvchilarning bilimini aniqlash va baholash, bilimlarni bayon qilish va mustahkamlashda o'quvchilar ishtirokini cheklab qo'yish kabi hollarga barham berilmoqda. Bilimlarni bayon qilish jarayonida o'quvchilar faolligi (og'zaki va yozma mashqlar, laboratoriya-tajriba ishlari, mustaqil ijodiy ishlar) ishga solinishi lozim. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning oldindan o'zlashtirgan bilimlarini ham ishga tushirishga xizmat qiladi va to'g'ri baholash uchun katta imkoniyat tug'diradi

g) o'quvchilarning mustaqil mantiqiy fikr qilishlari, qunt, irodalarini tarbiyalash hamda nutq madaniyatini rivojlantirish, tegishli ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishda mustaqil ishning ahamiyati hamisha diqqat markazida bo'lishi, dars jarayonini shu maqsadga muvofiq qurish nazarda tutilmog'i lozim.

d) dars jarayonida o'tilayotgan o'quv materiallarining boshqa fanlarning aloqador mavzulari bilan bog'lanishini ko'rsatish ham muhim ahamiyatga molikdir.

III.2. Tasviriyl san'at bo'yicha darsdan tashqari ishlar mazmuni.

Sinftan tashqari ishlarning maqsad va vazifalari.

Tasviriyl san'atdan sinfdan tashqari ishlar umumiy o'rta ta'lim tizimida muhim o'rinni egallaydi. Ular tasviriyl va asaliyl san'at, me'morchilik kabi san'at turlari bo'yicha amalga oshiriladi. Bular to'garak mashg'ulotlari, uchrashuv, ko'rgazma, tanlov, san'at kechalari kabi qator yo'nalishlarda o'tkaziladi va ular o'quvchilarni badiiy-ijodiy ehtiyojlarini qondirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ulardagi individuallik va iste'dodni ro'yobga chiqarishga xizmat

qiladi. Shu bilan birga u yoshlarning badiiy va estetik fikr doirasini kengaytiradi hamda didini rivojlantiradi.

Tasviriy va amaliy san`at, me`morchilikdan tashkil etiladigan to`garaklar umumiy o`rta ta`lim maktablarining barcha sinflarini qamrab oladi. Ular kichik (1-4-sinlar), o`rta (5-7sinlar), katta (8-9-sinlar) guruhlardan tashkil topadi va ular rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika, naqqoshlik, ganchkorlik, misgarlik, kashtachilik, yog`och o`ymakorligi, shuningdek, me`morchilik san`atshunoslikning to`garaklari hisoblanadi.

To`garaklar san`atning u yoki bu turi yoki janri asosida ham tashkil etilishi mumkin. Bu to`garaklarning turlari ularga ajratilgan soatlar hajmi va ta`lim mazmuni bolalarning istaklari, mayllari va maktab imkoniyatlari, bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib belgilanadi.

Maktab to`garaklarining maqsad va vazifalari, asosan, bolalarning badiiy ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hisoblanar ekan, ularni qat`iy reja asosida muntazam olib borilishi talab etiladi. To`garaklar har bir maktabda san`atning turlari guruhlar bo`yicha bitta yoki bir nechta bo`lishi mumkin.

Maktabda tasviriy va amaliy san`atdan to`garaklar.

Umumiy o`rta ta`lim maktablarida to`garak rahbarining asosiy e`tibori quyidagilarga qaratiladi:

-tasviriy yoki amaliy san`at to`garaklariga qiziqishi va qobiliyati bor o`quvchilar qabul qilinadi hamda har bir guruhda ularning soni 10, 15 tadan oshmasligi lozim. Aks holda ular bilan olib boriladigan ishlarning sifati pasayib ketadi.

-to`garakda bolalarning qiziqishi, idroki, tasviriy malakalari, ijodiy qobiliyatlari o`rganilib va ma`lum vaqt mobaynida sinovdan o`tkazilib qabul qilinadi.

To`garaklarda tasviriy va amaliy san`at ta`limi mazmuni alohida e`tiborga loyiq. Ta`lim mazmunining to`g`ri belgilanishi to`garak ishini muvaffaqiyatini ta`minlaydi. Shuning uchun rahbar mavjud dasturlarni o`rginab chiqishi va shu asosda o`zining mahalliy sharoiti, bolalarning tayyorgarligi va imkoniyatlarini,

moddiy texnikaviy asosining mavjudligiga qarab ta'lim mazmuniga oid o'z rejasini ishlab chiqadi.

To'garaklar tasviriy va amaliy san'atning qaysi turi yoki janri yuzasidan bo'lishligidan qat'iy nazar u amaliy va nazariy qismlardan tashkil topadi. Tasviriy san'atdan amaliy ishlar bevosita naturaga qarab rasm ishlash, kompozitsiya, surat namunalarini ko'chirish kabi yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Amaliy san'at (naqqoshlik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, badiiy sopoldo'zlik, misgarlik, kachtachilik v.b.) to'garaklarida bolalar naqsh namunalaridan ko'chirish, mustaqil ijodiy kompozitsiyalar ishlashdan tashqari tasviriy san'at to'garaklaridagi naturaga qarab rasm ishlash bilan ham shug'ullanadilar. Bunday darslarda o'qituvchi tasvirlashning nazariy asoslari hisoblangan yorug'-soya, perspektiva, rangshunoslik qonunlariga ham alohida e'tibor beradi. Bu qonun va qoidalarga doir maxsus mashg'ulotlar tashkil etilishi mumkin. Rangtasvir, haykaltaroshlik va grafika to'garaklari mashg'ulotlarida kompozitsiyalar ishlashga katta o'rin beriladi. Bolalar tasviriy san'atning barcha janrlari (manzara, turmush, natyurmort, tarixiy, matal, animal, portret, afsonaviy, marina) bo'yicha mustaqil kompozitsiya ishlash, tayyor san'at asarlari namunalaridan ko'chirish bilan shug'ullanadilar. Ular adabiy asarlarga illustratsiyalar ishlash, badiiy bezak ishlariga doir topshiriqlarni ham bajaradilar.

Naturaga qarab rasm ishlash mashg'ulotlarida to'garak a'zolarining yoshlari yoki guruhlariga qarab tabiat mahsulotlari (barglar, gullar, meva va sabzovotlar) uy- ro'zg'or va mehnat buyumlari, texnika, sport, san'atga doir predmetlar, me'morchilik obidalari, turgan yoki harakatdagi odam, qush, hayvonlar rasmlari chizdiriladi.

Bunday mashg'ulotlarda gipsli geometrik shakllar, rezetkalar, odam va hayvonlarning gipsli shakllari, meva va sabzovotlarning mulyajlari, qush va kichik o'lchamdagi hayvonlarning tulumlarini o'quv mashg'ulotlarida chizdirish qo'yilgan maqsadga erishishni yengillashtiradi. Yuqorida qayd qilingan buyum va narsalar topshiriqning vazifasiga qarab alohida yoki to'p holda, harakatda yoki harakatsiz holatlarda chizdirilishi mumkin. Bunday mashg'ulotlar mavzuga oid

rassomlar asarlarining reproduksiyalarini namoyish etish va tahlil qilish bilan qo'shib olib boriladi. Shuningdek, bu mashg'ulotlar uzoq, qisqa muddatda darsda mustaqil tarzda amalga oshiriladi. Beriladigan topshiriqlar mavzu va mazmun jihatdan bolalarning yoshi, qiziqishi, tasvirlash imkoniyatlariga yarasha bo'ladi.

Tasviriy san'atdan sinfdan tashqari tadbirlar

Kompozitsiya mashg'ulotlarining bolalarga qiziqarli bo'lishi uchun manzara va turmush janrlaridan tashqari, tarixiy batal janrlarida «Spitamen qo'zg'oloni», «Jizzax qo'zg'oloni», «Muqanna qo'zg'oloni», «Manguberdining mo'g'ullarga qarshi kurashi» kabi mavzularda rasm ishlash tavsiya etilsa, afsonaviy janrda «Suv parilari», «Devlar hayoti», «Kentavrlar jangi», «Ajdarlar bilan kurash», «Boshqa sayyoralarda» kabi mavzular tavsiya etiladi. Shu bilan birga animal janrlarda ona va bola, hayvonlar haqidagi mavzular ham bolalarda katta qiziqish uyg'otadi. Tasviriy va amaliy san'atdan nazariy bilimlar to'garaklarning turiga qarab oddiy yoki murakkab mazmun, hajmda beriladi. Xususan,

1. San'atshunoslik to'garaklari (Tasviriy san'atning alohida tur va janrlari. O'zbekiston tasviriy san'ati. U yoki bu davr tasviriy san'ati). Bunday to'garaklarda nazariy bilimlar bolalarga ancha keng va chuqurroq hajmda beriladi.

2. Tasviriy san'at (rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika) to'garaklari. Bunday to'garaklarda nazariy bilimlar bolalarga o'rtacha hajmda beriladi.

3. Amaliy-bezak san'ati to'garaklari. Bunday to'garaklarda nazariy bilimlar qisqartirilgan hajmda beriladi. Biroq xalq amaliy san'ati tarixi, uning nazariy asoslari, xalq ustalari, amaliy san'atda ishlatiladigan ish qurollar va jihozlar, materiallar, ish uslublari, xalq san'ati rivoj topgan markazlar, san'at va o'lkashunoslik muzeylari, ulardagi eksponatlar haqida keng ma'lumotlar berilishi talab etiladi.

III.3. Kichik, o`rta va katta guruhlarda to`g`arak ishlarini olib borish.

Yoshlikda bolalar har qanday ish bilan shug`ullanishga ham tayyorlar, ular bajonadil shaharlar qurishga kirishadilar, rasm soladilar, raqs tushadilar, ashula aytadilar va hokazo, ammo shu ish jarayonida takomillashishi zarur bo`lgan pallada ular yordami va rahbarlikka muhtoj bo`ladilar. Ana shu paytda ularning oldiga tajribali rahbar kelmas ekan, ular oldin butun vujudi bilan qiziqib bajargan mashg`ulotlaridan sovib qoladilar. Pedagog, tafakkurning ajoyib vakillari, rasmdan dars berishni to`g`ri yo`ldan olib borish zarurligini har doim uqdirib kelganlar.

O`quv dargohida rasmdan dars berishni umumta`lim predmeti sifatida baholash bilan birga uni ayni vaqtda o`yin, ermakka aylantirib yubormaslik zarur. Har bir tasviriy san`at o`qituvchisi ta`lim va tarbiya uchun mas`ul bo`lib, o`quvchilar faoliyatini boshqaradi va izga soladi, ularning mashg`ulotlarini tashkil qiladi.

Pedagogning rahbarligi va yo`l ko`rsatuvchi rolisiz, har bir o`quvchini diqqat bilan kuzatib bormay turib o`quv dargohida ta`lim-tarbiya ishini olib borish mumkin emas.

Tasviriy san`at bolalarning tevarak-atrofdagi olam bilan tanishishlariga ko`maklashadi, kuzatuvchanliklarini rivojlantiradi, buyumlarning shakli va rangini farqlashga, ularni o`zaro taqqoslashga, o`xshashlik tomonlari va farqlarini aniqlashga o`rgatadi.

O`qituvchi o`quvchilar oldida go`zallik olamini ochib beradi, ularning estetik didini rivojlantiradi, bilim olishga, kamolotga erishishda, ularni qurshab turgan hamma narsani yaxshiroq va go`zalroq qilishga bo`lgan intilishlarini tarbiyalaydi.

Pedagog buning hammasiga o`quvchilarni katta san`at, realistik yo`nalishidagi san`at asarlari bilan ilhomlantiribgina emas, balki tasviriy savod asoslarini o`qitish bilan erishishi mumkin.

Tasviriyy san`at sirlarini o`rgatish, unga qiziqtirish.

Tasviriyy san`at asarlarini o`quvchi faqat o`qituvchi ko`magidagina o`zlashtirishi mumkin. Ta`limning dastlabki qadamlaridanoq unga ustoz va rahbar darkor. Masalan, naturadan rasm chizishda o`quvchi ishni nimadan boshlash zarurligini, qanday qilib bir varaq oq qog`ozdagi ishning uddasidan chiqmoq kerakligini bilmaydi. Tajribali pedagog unga o`z ishini alohida bo`laklarga qanday qilib bo`lish va ularni qanday izchillikda hal qilish mumkinligini ko`rsatib beradi.

Naturadan rasm chizishni o`rgatish pallasida pedagog dastavval naturani kuzatish va qabul qilish masalasiga e`tibor beradi. To`g`ri ko`ra olish qobiliyati insonda tabiiy bo`lib, u rivojlanmog`i zarur. Buning uchun bolalikdan narsalarni diqqat-e`tibor bilan ko`zdan kechirishga, uning shaklidagi, rangidagi, proporsiyasidagi o`ziga xos xususiyatlarga e`tibor berishga, buyumlar qurilishini tahlil qilishga o`rgatmoq kerak.

Naturani tahliliga kirishmasdan turib, o`qituvchi bolalarning e`tiborini mazkur buyumga qaratib, quyidagiday qator savollar beradi: buyum shaklining xususiyati qanday? Proporsiyalar qanday, ya`ni buyumning balandligi enidan ziyodmi, yo aksinchami? Buyumga yorug`lik qanday tushmoqda? Natura bilan shu tariqa tanishish uni keyinchalik o`rganib borishda yo`llanma bo`ladi.

Tasviriyy san`at haqidagi suhbatlarni o`tkazishda o`qituvchi asarlarning kompozitsion tuzilishiga, ranglar gammasiga o`quvchilar diqqatini tortishi lozim. Tasviriyy san`at asari haqidagi suhbat savol-javob va hikoya qilib berish tarzida amalga oshiriladi. Berilgan savollar bolalarni faol fikr yuritishga, diqqatini rassom asari mazmunining muhim tomonini idrok qilishga majbur etsin. Bu o`quvchilarda sportga, fantastikaga oid zo`r qiziqish uyg`otadi.

Suhbatning muvaffaqiyatli chiqishi ko`p jihatdan reproduksiyalar ko`rsatishni to`g`ri yo`lga qo`yilishiga bog`liq. Suratlar rangli, sifatli hamda hamma bolalarga aniq ko`rinadigan bo`lishi kerak. Suhbat o`tkazishda texnika vositalari (filmoskop, epidoskop, videomagnitafon, diproyektor) katta yordam beradi. Bu apparatlar yordamida eng kichik hajmdagi reproduksiyalar va dioprazitivlarni kattalashtirib ko`rsatish mumkin.

San`at asarlarini tahlil qilish bolalarda badiiy idrok etish masalalarini rivojlantiradi, san`at tarixidan maxsus termin va tushunchalarni o`zlashtirish orqali amalga oshiriladi. Suhbat shunday tashkil etilishi kerakki, u asar mazmunini ochib beribgina qolmay, rassom jonli obraz yaratishda qanday vositalardan foydalanganligini bilib olishlariga imkon bersin. Borliq haqida suhbatlar ba`zi bir hayot hodisalarini kengroq bilib olishlariga yordam beradi, narsalarning shakli, konstruksiyasini elementar tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyatlarini hamda kuzatuvchanligini o`stirish imkonini beradi.

O`rta umumta`lim va maxsus tasviriyl san`at maktablari hamda turli litseylarda faoliyat yuritayotgan tasviriyl san`at o`qituvchilariga estetik tarbiyani olib borish va ijodiy to`garaklarni tashkil qilish borasida bir qator vazifalar yuklanadi. Ana shu vazifalarni bajara olish uchun o`quvchilik davrda yetarli bilim, malakaga ega bo`lish lozim.

Maktabdagi o`quvchilar maxsus qobiliyat va umumiy qobiliyatga ega bo`lgan xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Maxsus qobiliyatli deganda aniq bir soha, shuningdek, san`atning biror bir turiga layoqatli, ishtiyoqi, qiziqishi kuchliroq va uni eplay olish jihatlariga ega o`quvchi, o`smirlar tushuniladi.

Umumiy qobiliyatli o`quvchi- o`smirning o`zlashtirish xususiyatlari ko`p qirrali bo`lishi bilan birga u ma`lum bir sohani chuqurroq o`rganishga bir muncha toqatsizroq yoki ko`nikmasi yetarli darajada shakllanmagan bo`lishi mumkin.

Tasviriyl san`at sirlarini o`rganish, unga qiziqish har bir o`quvchida o`ziga xos bo`ladi. O`quvchilardagi turli xususiyatlarni hisobga olgan holda tasviriyl san`at o`quv rejalaridagi soatlar bilan to`liq maqsadni amalga oshirish mumkin emas. Shuning uchun ham har qanday umumta`lim maktablari, litsey, kollejlarda tasviriyl san`at o`qituvchilari ijodiy to`garaklar tashkil qila olish qobiliyatiga, imkoniyatiga ega bo`lishlari kerak. Chunki maxsus qobiliyatli, shuningdek, qiziquvchi o`quvchi va o`smirlarga sharoit yaratib berish orqali ularni ehtiyoji qondirilibgina qolmasdan, kelajakda ma`lum bir mutaxassis bo`lib shakllanishiga ham katta yordam beradi.

Tasviriy san`atdan olib boriladigan ishlarning hajmi va turlari

Tasviriy san`atdan olib boriladigan ishlarning hajmi va turlari nihoyatda xilma-xildir. Ana shuning uchun bo`lajak o`qituvchidan tasviriy san`at sohasining biror bir turini chuqur bilishi, kuchli bilim va saviyaga ega bo`lishi talab etiladi. Tasviriy va amaliy san`atning biror bir mukammal egallagan sohasida ijodiy to`g`arak tashkil etib, uni boshqara olishi mumkin.

Tasviriy san`at o`qituvchisi tasviriy va amaliy san`at to`garaklarining ishlarini rejalashtiradi. Sinfidan tashqari ishlarni o`z ish joyining sharoitiga qarab, past-balandligini hisobga olib, maktab, litsey, kollej ma`muriyati bilan birgalikda kelishilgan holda, davlat tomonidan belgilangan savollar, soatlar majmuasida ish rejalar tuzadi. Mavzular har bir to`garakning turiga qarab, o`quvchilarning o`zlashtirishiga qarab osondan qiyinchacha, soddadan murakkabga qarab tuziladi. Ish rejaları asosida asbob-uskunalarni har qanday to`garak uchun tanlangan yoki ajratilgan xonaga joylashtiradi. To`garakka qabul qilish tanlov asosida uyushtiriladi. To`garakning maqsadi tanlangan tasviriy, amaliy san`atning biror bir turini mukammal sir-asrorini o`rgatish va kelajakda o`quvchi-o`smirga to`g`ri kasb-hunarni egallashga yo`llanma berishdan iborat bo`lmog`i kerak.

Bundan tashqari, tasviriy san`at o`qituvchisi sinfdan, to`garakdan tashqari tashkiliy-ma`naviy ishlarni oib borishi uchun ham yillik tadbirlar uyushtirishi kerak. Bular sayohatga olib chiqish, muzeylarga olib borish, har xil uchrashuvlar, ma`ruzalar va mavzuli kechalar uyushtirish, sinflararo to`garak ko`rgazmalarini uyushtirish, o`tkazish.

Mashg`ulotlarning samaradorligini oshirish

Mashg`ulot samaradorligi usullarini oshirishda o`quvchilarni yanada shu mavzuga qiziqtirish, ko`rgazmali qurollardan unumli foydalanish, har bir darsni o`tganda mavzuni doskaga chizib ko`rsatishdan (o`qituvchi uchun) iboratdir. Darsni yanada mazmunli va tushunarli bo`lishi ushun ko`rgazmali qurollardan foydalanish kerak.

Bizga ma`lumki, tasviriy sa`nat darslarida o`qitish ishlarini ko`rshgazmali qurollarsiz tasavvur qilib bo`lmaydi. Chunki o`quvchilarga ko`rsatiladigan

ko'rgazmali qurollar ham hayotiy, haqiqiy obyektiv reallikni aks ettiruvchi bo'lishi, hamda o'quvchilar uchun narsa va hodisalarni tushunishda yetakchi rol o'ynashi kerak. O'quvchilar bilan individual ish olib borishda ko'rgazmali qurollar har tomonlama to'g'ri va to'la tuzilishi kerak. Ko'rgazmali qurollar o'tiladigan mavzuga muvofiq tashkil etiladi hamda o'quvchilarning dastur materiallarini to'liq o'zlashtirib olishlari uchun asosiy manba bo'ladi.

O'quvchilarga ko'rsatiladigan ko'rgazmali qurollar ularning keyingi bilim olish jarayoni uchun muhim asos bo'lmog'i lozim. Shunday ekan, o'quv-tarbiya ishlarini amalga oshirishda texnika vositalari alohida ahamiyat kasb etadi. Dars materiallarini aniq tushuntirish, atroflicha bayon etishning, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini, tashabbuskorligini orttirishning asosiy vazifalaridan biri darsda texnik vositalardan foydalanishdir.

Tasviriy sa'nat darslarida asarlar reproduksiyalari va otkritkalarni, diapozitiv, diofilm va kinofilmlarni ko'rsatib berish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, masalan, biz hozir ranglar haqida ularning turlari, tuzilishi va har xil omuxta ranglarning hosil bo'lishi haqida gapirib o'tganimizdek, shu ranglarni qanday hosil qilish usullarini yanada o'quvchilarga mukammal ravishda o'rgatib borish, albatta, maqsadga muvofiq ishdir. Buning uchun o'quvchilarning o'zlariga ranglarni qanday tayyorlashni o'rganishni tajribada sinab ko'rish kerak.

Yuqorida aytib o'tilgan barcha so'zlarni o'zlashtirilishiga sabab maktablarda ochilgan to'garak mashg'ulotlarining o'z vaqtida mukammal ravishda o'tkazilishidir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, har bir rang bir olam ma'no anglatadi. "Nima bois tabiat yashil rangda yaratilgan? Buning sababi nimada? Kuz fasli tabiati qanday ma'noni anglatadi? Buning sababi nimada? Agar tabiat qizil yoki sariq rangli bo'lsa, nima ma'noni anglatgan bo'lar edi?

Shu kabi savollarga inson asrlar mobaynida javob izlab keladi. Lekin uning sir-sinoatini hech kim tagiga yetolmagan.

Men ham shu savolga javob izlash maqsadida shu mavzuni tanlaganman. Bu savolga javob topdimmi, yo'qmi bilolmadim, lekin tabiat ranglarining naqadar mo'jizakor kuchga ega ekanligini his qildim.

Chunki ranglar inson kayfiyatini ko'tarar va salbiy yoki ijobiy ta'sir ko'rsatar ekan. Men kuz manzarasini tasvirlash orqali shu kabi savolga javob izlashga harakat qildim. Oz bo'lsada bu savolga javob topdim deb o'ylayman, chunki vatanimizning go'zal tabiati shunday xilma-xil va rang-barang ekanki, men bu manzaralarni kuzatib hayratda qoldim. Men yaratgan ushbu manzara asarim insonlarda ijobiy kayfiyat uyg'ota oladi deb o'ylayman.

Ushbu bitiruv - malakaviy ishimda tasviriy san'atning go'zal janrlaridan biri manzara janri haqida to'xtalib o'tdim, natijada tasviriy san'atning insoniyat ijtimoiy taraqqiyotiga qo'shgan hissasi, mamlakatimiz madaniyati, san'ati va uning hayotda tutgan o'rni, bugungi kun nuqtai-nazaridan qaralganda qanday ahamiyatga ega ekanligi xususida fikr yuritdim.

Bitiruv-malakaviy ishimning kirish qismidan mavzuning dolzarbligi, manbalar va adabiyotlar tahlili va bitiruv-malakaviy ishimning maqsadi va vazifalari haqida gap boradi.

Keyingi qismlarida esa rangtasvir san'ati va rangtasvirda manzara janri, shuningdek, rassomlar ijodidan olgan taassurotlarim haqida ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga, men bu bo'limda rangtasvirda obraz, kolorit, fazo va kompozitsion ifodalilik va manzara ishlashning o'ziga xos xususiyatlariga urg'u berib o'tdim. Undan tashqari, keyingi bo'limlarda mavzu ustidagi izlanishlarim va ish jarayoniga to'xtalib o'tdim.

Tasviriy san'at mashg'ulotlarida o'quvchilarga kuz manzarasini chizish orqali ranglarini ko'rish, ranglar orasidagi munosabatlarni va mutanosibliklarni ko'ra olish, tabiatdagi barcha narsalarni rang-barangligini turli vositalar yordamida tasvirlashga o'rgatish haqida ham qiziqarli ma'lumotlar berib o'tdim.

Bitiruv-malakaviy ishimda ushbu mavzuni iloji boricha amaliy va nazariy qismida har tomonlama chuqur mulohaza etishga harakat qildim.

Kelajakdagi o`qituvchilik faoliyatimda ham bu sohadagi ijodiy ishimni davom qildirib, o`quvchilarning badiiy madaniyatini oshirishda bor kuchimni ayamayman deb o`ylayman.

Adabiyotlar ro`yxati

1. I A Karimov “ Yuksak ma`naviyat -yengilmas kuch” Toshkent., 2008
2. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент; Шарқ, 1997.
3. Баркамол авлод орзуси.-Тошкент; Шарқ, 1998.
4. Umumiy o`rta ta`limning davlat ta`lim standarti va o`quv dasturi. Tasviriy san`at; Toshkent, Sharq, 1999.
5. Ҳасанов, Р. Мактабда тасвирий сан`ат машг`улотларини такомиллаштириш ё`ллари.; Тошкент, 1986.
6. Hasanov, R. Maktabda tasviriy san`atdan davlat ta`lim standartlarini amaliyotga joriy etish. Toshkent; 2000.
7. O`zbekiston san`ati.(1991-2001 yillar)Toshkent. Sharq; 2001
8. Hasanov, R. Maktabda tasviriy san`at o`qitish metodikasi. Toshkent;Fan, 2004.
9. Алексеев С.С. «О колорите». М. 1974.
- 10.Смирнов Г.В. «Живопись». М. 1975.
- 11.Беда Г.В.«Живопись и неё изобразительные средства»М. 1977.
- 12.Шорохов Е.В. "Основы композиции" Издательство "Просвещение", 1979 г.
- 13.Унковский. А.А. «Живопись» «Вопросы колорита» М. 1980.
- 14.Терентев А.Э.. «Изображение животных и птиц средствами рисунка и живописи. М. 1980.
- 15.Беда Г.В.. «Живопись» М. 1985.
- 16.Х. Эгамов «Бо`ёлар билан ишлаш» Т-1987 й.
- 17.М. Набиев, Б. Азимова «Расм чизишни о`ргатиш методикаси» Т-1976 й.

- 18.Э.В.Шорохов "Основы композиции" М-1979.
- 19.М. Набиев "Рангшунослик ва рангтасвир технологияси" Т-1995
- 20.Г.Абдураъмонов.«Рангтасвир ва композициядан методик тавсиялар» Т. 1995.
- 21.Н.В. Одноралов «Материалы в изобразительном искусстве». Изд. «Просвещение» 1983 г.
- 22.С.Д.Левин "Беседы с юным художником" М-1988.
- 23.Н.Н. Ростовцев, С.Э. Игнатов, Е.В. Щорохов. "Рисунок. Живопись. Композиция" Москва просвещение-1989.
- 24.С.М. Даниэль. "Искусство видеть" Искусство Ленинградское отд. 1990.
- 25.Энциклопедия художника. Издательство «Внешсигма» 2000 г.
- 26.П. Кошель. Энциклопедический словарь художника. М – 2000 г.
- 27.Н. М. Сокольникова «Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальной школе». М. «ACADEMIA» - 1999 г.
- 28.Н.Н.Ростовцев "Методика преподавания изобразительного искусства в школе" М-2000.
- 29.Н.П.Бестчастнов и др. "Живопись" М-"Владос"-2001.
- 30.Шедевры русской живописи/Masterpieces of Russian Art. Издательство: Белый. 2004.
- 31.Ибодуллаева Н. Рангшунослик. Урганч.,2004.
- 32.Ибодуллаева Н. Рангтасвир. Урганч.,2004.
- 33.Egamov N. Rangtasvir. Toshkent.,2005

ILOVALAR

320 x 315 x выемочная ку

